Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Anna Santrosyan

Komentovaný překlad: PAYASLIAN, Simon (2007). *The History of Armenia: From the Origins to the Present*. New York, NY: Palgrave Macmillan, s. 3–23.

Commented Translation: PAYASLIAN, Simon (2007). *The History of Armenia: From the Origins to the Present*. New York, NY: Palgrave Macmillan, p. 3–23.

Praha 2019 Vedoucí práce: Mgr. Zuzana Šťastná, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Zuzaně Šťastné, Ph.D. za její ochotu i cenné připomínky a rady k překladu. Můj dík patří také Mgr. Anně Sochové, Ph.D. za zodpovězení dotazů v oblasti armenistiky a za pomoc v otázkách přepisu arménštiny.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29.7.2019 …….

Anna Santrosyan

Zadání

Zadaný text přeložte do češtiny a svůj překlad doplňte překladatelským komentářem v rozsahu min. 20 normostran. V komentáři nejprve celkově charakterizujte výchozí text: uveďte, s jakým cílem byl text napsán a jaké stylistické postupy autor volí k dosažení svého záměru. Dále popište, na jaké problémy jste v překladu narazila, a zdůvodněte použité překladatelské postupy a nezbytné posuny, které jste v překladu provedla na úrovni lexika, syntaxe, a především v rovině stylistické. Postupujte přitom od celkové koncepce svého překladu k dílčím řešením. Komentář opatřete bibliografickým soupisem použitých primárních i sekundárních zdrojů, včetně internetových. Kromě dodržení formálních náležitostí stanovených pravidly pro organizaci studia na FF UK připojte ke každému vázanému exempláři práce vždy dvě kopie výchozího textu: jednu napevno svázanou s ostatními listy a druhou volně vloženou.

Abstrakt

Tato bakalářská práce zprostředkovává překlad vybrané části z publikace amerického historika Simona Payasliana *The History of Armenia,* vydané v roce 2007. Daná práce představuje ucelený přehled o dějinách Arménie, přičemž k překladu byla zvolena část pojednávající o období starověku. Druhou částí bakalářské práce je komentář k překladu, jenž zahrnuje překladatelskou analýzu originálu, překladatelskou metodu, popis překladatelských problémů včetně jejich řešení a také typologii překladatelských postupů a posunů.

Klíčová slova

překlad, komentář, překladatelská analýza, překladatelský problém, Arménie, dějiny, starověk

Abstract

This bachelor thesis provides a translation of a selected section from the book *The History of Armenia*, published in 2007. Written by Simon Payaslian, an American Armenologist, this publication presents a comprehensive overview of Armenian history. The selected section deals with Armenia's ancient history. The second part of the thesis contains a commentary on the translation, which includes the original text analysis, the description of translation method and translation problems along with their solutions as well as the typology of translation procedures and shifts.

Key words

translation, commentary, translation analysis, translation problem, Armenia, history, ancient times

Obsah

Úvod **8**

1. TEXT PŘEKLADU **10**

2. KOMENTÁŘ K PŘEKLADU **38**

2.1 Překladatelská analýza originálu **39**

2.1.1 Vnětextové faktory 39

2.1.1.1 Autor 39

2.1.1.2 Příjemce, presupozice 39

2.1.1.3 Médium, místo a čas 40

2.1.1.4 Funkce 41

2.1.2 Vnitrotextové faktory 41

2.1.2.1 Téma, obsah 41

2.1.2.2 Výstavba 42

2.1.2.3 Žánrově-stylistická charakteristika 43

2.1.2.4 Lexikum 44

2.1.2.5 Syntax 45

2.1.2.6 Suprasegmentální prvky 47

2.1.2.7 Nonverbální prvky 48

2.2 Metoda překladu **49**

2.3 Překladatelské problémy a jejich řešení **51**

2.3.1 Rovina lexikální 51

2.3.1.1 Přepis cizojazyčných výrazů 51

2.3.1.2 Přepis arménštiny 54

2.3.1.3 Další problémy 55

2.3.2 Rovina syntaktická 58

2.3.3 Rovina pragmatická 62

2.3.4 Intertextualita 63

Závěr **65**

Seznam použité literatury **66**

Seznam příloh **71**

Seznam použitých zkratek

AK ČR	Akademie věd České republiky
arm.	arménsky
EA	Encyklopedie antiky
ESPV	Encyklopedie starověkého Předního východu
GMS	Geografický místopisný slovník světa
IJP	Internetová jazyková příručka
OED	Oxford English Dictionary
PT	přeložený text
rus.	rusky
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
tur.	turecky
vl.	vládl
VT	výchozí text

Úvod

Tato bakalářská práce se skládá ze dvou částí. Jejím jádrem je překlad části první kapitoly publikace *The History of Armenia*, napsané americkým historikem Simonem Payaslianem. Pro účely překladu byl přitom zvolen úryvek, jenž začíná na str. 3 výchozího textu a končí prvním odstavcem na str. 23 (*...the decline of the Seleucids.*). Ve druhé části, komentáři k překladu, nejprve provádím překladatelskou analýzu výchozího textu, a to na základě modelu překladatelské analýzy Christiane Nordové (Nord 1991) a dále se zabývám typologií překladatelských postupů a posunů, které zpracovávám podle klasifikace Antona Popoviče (cit. dle Gromová 2009), Jiřího Levého (Levý 2012) a Dagmar Knittlové (Knittlová 2000).

Jak je patrné již z názvu, zvolená publikace představuje detailní vhled do dějin Arménie. Výběr originálu byl motivován především mým hlubokým zájmem o Arménii jakožto zemi mého původu, ale i o historii jako takovou. Nesmírně jsem tedy ocenila, že jsem mohla zužitkovat své dosavadní jazykové i kulturní znalosti, ale rovněž že jsem si je při překladu a souvisejících rešerších mohla rozšířit, a to především v rámci širšího kontextu dějin Blízkého východu. Druhým a neméně důležitým důvodem byla skutečnost, že česky psaná literatura o dějinách Arménie není příliš rozsáhlá. Arménie má velmi bohatou historii, jež sahá stovky let před náš letopočet. Byla poznamenána mnohými tragédiemi, z nichž tou největší byla arménská genocida na počátku 20. století. Je tedy pochopitelné, že se čeští (stejně jako světoví) autoři zaměřují především na tuto katastrofu. Z česky psaných publikací na toto téma uveďme například odborné publikace *Arménská genocida: příčiny, průběh a osobní svědectví událostí z let 1915–1922* (2018) Marka Jandáka nebo *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914-1923* (2017) od kolektivu autorů. Co se však týká starověkých dějin Arménie, v současnosti existuje takřka jediná seriózní publikace, která se této etapě detailněji věnuje. Jde o knihu *Arméni* (2003) od britské historičky A. E. Redgateové, přeloženou do češtiny kavkazologem a lingvistou Václavem A. Černým. Zmínky o nejstarších arménských králích najdeme i v díle *Civilizace starověkého Středomoří* (1984), jež je společnou prací klasických filologů Jana Buriana a Pavla Olivy. V tomto ohledu můžeme také zmínit publikaci *Dějiny Arménie*, připravovanou nakladatelstvím Lidové noviny na rok 2019. Půjde o kolektivní monografii čtyř

českých odborníků včetně armenistek Anny Sochové a Petry Košťálové, shrnující dějiny Arménie (Kosmas 2019).

Pro účely překladu jsem zvolila první kapitolu originálu (resp. její část), pojednávající o počátcích dějin arménského národa, neboť bych považovala za přínosné česky psanou literaturu obohatit o téma, o němž se moc nepíše. Rovněž překlad záměrně utínám v době konce vlády krále Tigrana II. Velikého, kterého Arméni považují za jednoho ze svých nejvýznamnějších panovníků. Právě za jeho vlády totiž arménská říše dosáhla svých největších teritoriálních rozměrů a na určitou dobu se stala jedním z nejmocnějších rivalů říše římské. Český překlad by mohl vyjít v odborné publikaci, jako je originál. V takovém případě by kupříkladu mohl posloužit jako podkladový materiál pro studenty dvousemestrálního přednáškového cyklu *Dějiny Arménie* vyučovaného na Ústavu východoevropských studií FF UK, jenž je součástí mezioborové nabídky pro zájemce ze všech kateder, a v budoucnu možná i pro studenty kavkazologie či armenistiky, pokud by se podobný obor na UK či jiné univerzitě otevřel. Stejně tak by mohl oslovit odbornou, ale i laickou veřejnost v rámci odborného časopisu, jako je například čtvrtletník *Nový Orient*, vydávaný Orientálním ústavem AK ČR.

1. TEXT PŘEKLADU

1. Dynastie a geopolitika říše: dynastie Orontovců a Artašesovců

Záhy poté, co se perský král Dáreios I. zmocnil Arménie, se místní obyvatelé začali proti jednomu z nejmocnějších budovatelů říší v historii bouřit. Po pádu médské říše, kdy si Arméni nakrátko vydobyli autonomii, se už rebelové nehodlali nechat ovládnout další mocí. Dáreios na perský trůn usedl v roce 521 př. n. l., kdy říší zmítaly četné politické bouře, a jakožto muž, který neměl ve zvyku tolerovat neposlušnost, byl odhodlán krize zažehnat. Jakmile však zdolal povstání v provinciích Elam a Babylón, vypukly boje v Médii a Arménii, načež došlo k rebeliím i v Sagartii, Hyrkánii a Margianě. Za prvních devět let své vlády potlačil Dáreios I. (vl. 521–485 př. n. l.) celkem osm velkých vzpour. K jedné došlo i v samotné Persii pod vedením jistého mocichtivého podvodníka, který se vydával za krále.[1] Po ukončení válečných tažení a upevnění moci nechal vládce mocné achaimenovské říše do Behistúnské skály, která se nacházela poblíž malé osady Behistún (též Bísutún) na obchodní stezce mezi dnešním Bagdádem a Teheránem, vytesat pamětní nápisy. Ve výšce asi 150 metrů nad planinou ve druhém sloupci klínopisného nápisu stojí:

> Praví král Dárajavauš: Byl Armén jménem Dádršiš, můj poddaný, toho jsem vypravil do Arménie a jemu jsem takto řekl: „Vytrhni, vojsko, jež se ke mně nehlásí, to potři!“ Pak Dádršiš vyrazil. Když došel do Arménie, shromáždění vzbouřenci vytrhli proti Dádršiovi, aby svedli bitvu. V Arménii jest ves Zuzahja, tam svedli bitvu. Auramazda přinesl mně pomoc, z vůle Auramazdovy mé vojsko těžce porazilo to vzbouřené vojsko. Osm dnů uplynulo z měsíce thuraváhary, když se tam s nimi bojovalo.[2]

Tento pramen obsahuje výraz „Armina“ – jednu z nejranějších zmínek o Arménii, jak zemi nazývají cizinci již po bezmála tři tisíciletí.

Arméni však svou zemi nazývají *Hajastan* a sami si říkají *Haj*. Předpokládá se, že tento lid se na území historické Arménie zrodil po staletích kulturního mísení mezi různými domorodými i kočovnými národy. Podle řeckého (iónského) dějepisce Hérodota (ca 490–431 př. n. l.), historika Strabóna (ca 63 př. n. l. – 21 n. l.) i moderních lingvistických a kulturně-historických studií by kořeny Arménů mohly sahat až k Churritům, Chetitům či Frygům. Churrité kolem druhého až třetího tisíciletí př. n. l. obývali území od severovýchodního pobřeží Středozemního moře přes pohoří Taurus v Kilíkii a dále napříč Arménskou vysočinou až k provincii Erzincan na

severovýchodě. Na jihovýchodě zase sahalo až k dnešnímu Kirkúku v Iráku a na jihu k dnešnímu syrskému městu Hamá. Chetité se jakožto síla dominující Malé Asii začali uplatňovat začátkem 19. století př. n. l. Celá oblast mezi Egejským, Středozemním a Černým mořem se pod jejich vládou nacházela až do 12. století př. n. l., kdy říše zanikla. V jejich mocenském postavení v Malé Asii je kolem roku 1200 př. n. l. patrně vystřídaly thrácko-fryžské kmeny, které do 8. století př. n. l. expandovaly na východ k Arménské vysočině. Historik Igor Ďjakonov poznamenává: „Příchod thrácko-fryžského etnika do Malé Asie a na Arménskou vysočinu znamenal, že zde již byly přítomny veškeré složky, ze kterých se nakonec zformoval arménský národ.“[3] Protoarménské kmeny obývaly území kolem jezera Van: Nairi na severu a severovýchodě, Arme-Šubrii na západě a jihozápadě a Azzi-Chajašu dále na západě.[4] Jejich nábožensko-kulturní tradice se utvářely po staletí, a to ve čtyřech hlavních fázích. Tu první představovali nejstarší Arméni nazývaní Azzi-Chajaša, již obývali oblast Jerznka (tur. Erzincan) na planině u města Erzurum. Druhou můžeme zasadit do oblasti Arme-Šubria, která zahrnovala údolí Charputu a Západní Eufrat. Třetí vzkvétala v dobách království Urartu na březích Vanského jezera a především ve městě Van.[5] Za čtvrté fáze se arménská civilizace rozšířila přes Araratskou rovinu až k břehům Sevanského jezera.[6]

Arménská vysočina zaujímá kolem 600 000 km^2 a její průměrná výška se pohybuje přibližně od 900 do 2000 m. n. m. Toto rozlehlé území, jež čítá nespočet hor, údolí, řek, roklí i úrodných nížin, představuje tři tisíce let starou kolébku arménské civilizace. Ze severu obklopují historickou Arménii Pontské hory, které přecházejí v pohoří Malý Kavkaz, táhnoucí se dále na východ až ke Karabašskému hřbetu na severovýchodě. Na západě protéká řeka Eufrat a rozkládá se zde pohoří Anti-Taurus. Jihovýchodní hranici území lemuje řeka Araks a na jih od ní leží Urmijské jezero. Za jižní hranicí, kterou protíná řeka Tigrid, se nachází pohoří Taurus a oblast Mezopotámie. Historickou Arménii tvoří mnoho vodních toků, zejména Východní a Západní Eufrat, Tigris, Hrazdan, Arpa a Araks, na jehož březích Arméni kdysi stavěli svá starověká města (např. Armavir či Artašat). Největšími jezery jsou Van, Sevan a Urmia.[7] Sevanské jezero, ležící na území dnešní Arménie, obklopují horské hřbety Areguni, Sevan, Vardenis a Gegham. Nejznámější arménskou horou je ale více než 5 000 m. n. m. vysoký Ararat, na němž dle Bible stanula Noemova archa. Dnes patří území historické Arménie z velké části k východnímu Turecku. Geografická poloha země měla přímý vliv na vývoj arménské kultury i ekonomiky.

Horská pásma totiž Arménskou vysočinu rozdělila na několik kulturně odlišných oblastí s vlastními dialekty, tradicemi i zájmy. Díky bohatým přírodním zdrojům byla historická Arménie významným obchodním střediskem v dobách míru. Zároveň se ale mnohdy stávala kolbištěm válečného a kulturního soupeření mezi velkými říšemi usilujícími o mocenské sféry vlivu.[8]

URARTEJCI

Urartské království, u jehož zrodu stál král Aramu I., vzniklo kolem roku 870 př. n. l. v oblasti Arme-Šubria. V jeho počátcích sjednotili králové Sarduri I., Išpuini a Menua, sídlící ve Vanu (Tušpa, arm. Tosp), západní regiony Nairi, Arme-Šubrii a Chajašu. Svá vojska poté vedli směrem na východ, z dnešního Erzurumu k hoře Ararat a od Urmijského jezera k jezeru Sevan.[9] Urartejci měli svou vlastní kulturu a jazyk, které vznikly prolínáním churritských, chetitských, aramejských a asyrských vlivů.[10] Tato kulturní a jazyková mozaika položila základy arménské kultury i arménského jazyka, jenž je nicméně indoevropského původu.[11] Urartejci vyznávali mužská i ženská božstva. V čele panteonu stál bůh bohů Chaldi spolu se svou manželkou, nejvyšší bohyní Arubani. Chaldi, zobrazovaný ve válečné výzbroji, často žehnal urartskému vojsku před bojem. Dalšími božstvy byli bůh války Teišeba s manželkou Chubou, bůh slunce Šivini s manželkou Tušpuou, bohyně hvězd Sardi, bohyně země Epaninaue, bohyně moře či vody Dsvininaue a bohyně hor Babaninaue. Kromě těchto božstev uctívali místní lidé i přírodu (např. uctívání stromů [koncept „posvátného stromu“]) a slunce, jehož vyznavačům se říkalo „arevordik“.[12]

Mezi nejvyspělejší urartské regiony patřila vanská jezerní pánev, oblast mezi jezery Van a Urmia a dále pak i okolí jezera Sevan. V době údajného největšího rozmachu království za vlády krále Argištiho I. (vl. ca 786–764 př. n. l.) dobyla urartská vojska rozsáhlá území napříč Araratskou rovinou až k východním břehům Sevanského jezera. Poté, co Argišti I. upevnil svou pozici v regionu, založil roku 782 př. n. l. geostrategicky významnou pevnost Erebuni (dnešní Jerevan), kde rozmístil kolem 6 600 bojovníků z Urartu spolu se zotročenými válečníky z ciziny.[13] Hospodářství říše se dělilo na čtyři nejdůležitější sektory: královské (státní) hospodářství, chrámové hospodářství, soukromé vlastnictví půdy a občiny. Výrobní kapacita jednotlivých sektorů byla přitom závislá na otrokářském politicko-ekonomickém systému. Královské hospodářství, založené na využívání

rozsáhlých ploch půdy, ke které patřily i stovky tisíc lidí, se rozvíjelo v okolí řek a jezer na území pokrytém ornou půdou. Hospodařilo se přitom na velkých výměrách půdy a vysazovaly se i vinice. Tato území patřila urartskému králi, jehož jméno také nesla. Tak vzniklo například město Argištichinili (Armavir) na Araksu či pevnost Argištiuna jižně od Vanu. Král i členové královské rodiny přitom svým stoupencům a příbuzným darovali půdu a otroky jako výraz své přízně.[14] Právě Armavir se později stal prvním hlavním městem arménského národa.

Velmi důležitou roli hrálo v rámci ekonomiky země chrámové hospodářství. Každému urartskému bohu byly zasvěceny chrámy sloužící jako střediska zemědělství (např. vinice u proslulého chrámu města Musasir jihovýchodně od jezera Van), chovu zvířat či obchodování na lokálních i regionálních trzích. Soukromými vlastníky půdy byli členové aristokracie, mezi něž patřili i nejvyšší představitelé úředního a vojenského aparátu. Obzvláště důležité byly ekonomické a finanční vztahy mezi královskou rodinou a armádou. Síla monarchie totiž závisela na ekonomické prosperitě a právě vojenské síly zajišťovaly jak obranu hranic, tak přísun otroků, jejichž práce podporovala místní hospodářství. Stejně podstatné byly i občiny, které sestávaly z hospodářských domácností ve městech i na venkově a zpravidla patřily svobodným lidem (arm. *azat*) neřadícím se ani k aristokracii, ani k otrokům. Každá občina měla svou vlastní organizační strukturu a sloužila jako hlavní nástroj pro výběr daní do královské pokladny. Výměnou za spolupráci s královským dvorem a státním aparátem získávaly občiny další půdu a otroky.

Přísun otroků umožňovaly především války a nucená vysídlování. V některých válkách byly zajaty tisíce lidí. Kupříkladu Argišti I. prý po svém úspěšném tažení na Chatti a Sofénu v 80. letech 8. století s sebou do Urartu přivedl 320 tisíc otroků, z nichž většina byla odvedena na severovýchod, aby pracovali na stavbě pevnosti Erebuni.[15] Vznikal tak jakýsi začarovaný kruh: Čím úspěšnější byla válka, tím více bylo zajatých otroků. S přibývajícím počtem otroků se zrychloval ekonomický rozvoj (budovala se města, pevnosti, zavlažovací kanály i cesty), což vedlo k růstu poptávky po dalších otrocích, a tím pádem i k posílení militaristických tendencí. Neúspěchy na válečném poli zase vedly k úbytku otroků a ničení staveb. Nejvěrnější otroci zaujímali pozice v královském hospodářství, jiní sloužili v chrámovém sektoru. Většina však pracovala pro státní aparát na stavbách a údržbě měst, kanálů, cest a pevností. Otroci, kterým se podařilo uniknout urartské a asyrské nadvládě, se usadili v pohraničním pásmu mezi oběma říšemi, tedy v Arme-Šubrii západně od Vanu, a také na východě

Urartu, tedy v karabašském regionu. Právě zde se tak (především v horských oblastech) vyvinula tradice partyzánského boje.

Urartská státní hierarchie sestávala z centrální vlády a místních knížectví. Král měl jakožto nejvyšší představitel politického systému absolutní moc a dědičný titul. Byl hlavou královského dvora, který se skládal z různých úřadů a malého okruhu nejbližších rádců. Chod úřadů zajišťovaly stovky vysoce postavených funkcionářů, tisíce nižších úředníků a písařů a spousty služebníků (např. vinařů, architektů, výrobců koberců atd.). Jednotlivá odvětví státní správy, kam patřily i vojenské úřady pro vnitřní bezpečnost a válku, obvykle řídili členové královské rodiny. Regionální správci zodpovídali za zákon a pořádek, přepravu místní zemědělské výroby do královského paláce a příslušných finančních orgánů či za výběr daní. Díky této administrativní soustavě mohl panovník dle potřeby utužovat nebo oslabovat centralizaci vlády. Narušení hierarchie ovšem mohlo podlomit jeho moc. Někteří králové se role vůdce zhostili lépe nežli jiní. Časem se však ukázalo, že tou největší zkouškou věrnosti místních představitelů správy i aristokracie byly války.[16]

Zatímco Aramu (vl. 870–845 př. n. l.), Sarduri I. (vl. 845–825 př. n. l.), Menua (vl. 810–785) a Argišti I. (vl. 785–760) byli neobyčejně mocnými vládci, králové jako Sarduri II. (vl. 760–735 př. n. l.) či Rusa I. (vl. 735–714 př. .n. l.) stabilitu v zemi udržet nedokázali. Vnitřní rozpolcenost a válečné neúspěchy proti Asýrii za vlády Rusy II. (685–645 př. .n. l.) nakonec vedly k úpadku urartské říše a kolem roku 590 př. n. l. i k jejímu zániku. Asyrskému vojsku se tak naskytla příležitost dobýt velkou část urartského území. Domácí nepokoje se však nevyhnuly ani samotné Asýrii a kolem roku 600 př. n. l. už bylo jasné, že se blíží i její konec.[17]

Geopolitické vakuum vzniklé po rozpadu obou říší vedlo k tomu, že se velké části někdejšího urartského i mezopotámského území zmocnili Médové, a stali se tak dominantní silou na území Blízkého a Středního východu. Rozsáhlá administrativní struktura médské říše se výrazně decentralizovala, což pro satrapy neboli královské místodržící znamenalo větší rozsah samosprávy.[18] Jako satrapové v oblasti Vanského jezera sloužili členové místní dynastie Orontovců. Tento původně arménský rod se účastnil ekonomické, kulturní i vojenské politiky médské říše. Co je však nejpodstatnější, Orontovcům se podařilo mobilizovat značné vojenské síly pro tažení na jih proti rozpadající se asyrské říši. Tím posílili své politické i vojenské postavení v regionu a výměnou za svůj podíl na expanzi médské říše požadovali privilegium v podobě autonomní vlády.[19] Centrální vláda říše ale kvůli finančním problémům

naopak chtěla svou kontrolu nad expandující oblastí upevnit, a tak začaly vztahy mezi Orontovci a Médií upadat.

V době mezi osmým a šestým stoletím př. n. l. mezitím došlo ke zrodu arménského národa. Stalo se tak u břehů řek Eufrat a Tigris a v oblastech Muš (arm. Taron) a Van, tedy v centru urartské moci, kde se nyní Arméni etablovali jako dominantní skupina. Rozpad Urartu, Asýrie a následně i Médie, která zanikla roku 550 př. n. l., dovolil místním Arménům v čele s Orontovci řídit zemi dosti nezávisle na sousedních mocnostech. Arménský stát se tak zformoval podle modelu urartské institucionální soustavy a byl silně ovlivněn náboženstvím, kulturními tradicemi i zvyklostmi Urartu, které samy o sobě vznikly spojením různých kultur a jazyků.[20]

NÁSTUP DYNASTIE ORONTOVCŮ

Kolem roku 585 př. n. l. se moci na území historické Arménie chopili Orontovci (arm. Jervandovci). Tato dynastie, jejíž jméno je odvozené z íránského „arvand“ (mocný), v Arménii vládla od rozpadu Urartu až po vzestup artašesovské monarchie kolem roku 190 př. n. l.[21] I přes nejasnosti obklopující původ tohoto rodu historikové předpokládají, že byli spřízněni s vládnoucí perskou dynastií Achaimenovců. Řecký historik Xenofón (ca 431–355 př. n. l.) při své cestě Arménií roku 401 př. n. l. zaznamenal, že jistý Orontés (arm. Jervand), zeť perského krále Artaxerxa I., sloužil jako satrapa východních částí Arménie.[22] Orontovští panovníci Orontés I. (vl. 401–344 př. n. l.), Orontés II. (vl. 344–331 př. n. l.) a Mithrenés (vl. 331–317 př. n. l.) byli přímými potomky Achaimenovců přes dceru Artaxerxa II. princeznu Rhodogune, která byla manželkou jednoho z orontovských satrapů.[23] Za vlády achaimenovského krále Artaxerxa III. zastával úřad satrapy v Arménii Kodomanus, jenž později nastoupil na trůn pod královským jménem Dáreios III. (vl. 336–330 př. n. l.) coby poslední perský král. V zájmu posílení legitimity své vlády kladli Orontovci na své příbuzenské vztahy s Achaimenovci nemalý důraz.[24]

Orontovští satrapové vládli v provincii Van, někdejším středisku urartského království, jež nazvali Jervandavan.[25] Jejich dominium se časem rozšířilo: na jih až k nejzazším hranicím historické Arménie, do oblasti mezi jezery Van a Urmia; na sever napříč Arménskou vysočinou k Erebuni a Sevanskému jezeru; na západ až ke břehům Horního a Dolního Eufratu. V polovině 6. století př. n. l. se Orontovci spolčili s několika dalšími vazaly a v čele s perským králem Kýrem II. (vl. 546–529 př. n. l.)

svrhli Médy, jejichž říši právě sužovaly vnitřní rozpory a rebelie. Kýros II. upevnil postavení achaimenovské dynastie a spolu se svým nejstarším synem Kambýsem zahájil rozsáhlé válečné tažení do Indie, Středomoří a oblasti Egejského moře.[26] I po dobytí Arménie kolem roku 546 př. n. l. udržoval Kýros s Orontovci přátelské vztahy a (stejně jako Médové) podporoval jejich společenskou i mocenskou pozici. Na oplátku po nich kromě vyšších daní vyžadoval i účast arménského vojska na svých výpravách. Díky Kýrově víře v jejich loajalitu mohli Orontovci převzít otěže politické moci a zachovat místní tradice.

Arméni se přesto po více než století médské nadvlády toužili z cizího vlivu vymanit. A tak když Dáreios Veliký roku 521 př. n. l. zavraždil Kýrova nástupce mága Gaumátu, Arméni se proti Peršanům i properským správním činitelům vzbouřili. Ve snaze potlačit povstání vyslal Dáreios do satrapie jednoho ze svých věrných arménských generálů Dadaršiše a pověřil ho úkolem situaci stabilizovat. Navzdory několika vítězstvím však Dadaršiš nedokázal s revoltou skoncovat, a tak jej na rozkaz popuzeného krále vystřídal perský generál Vaumisa. Ten povstalce v několika bouřlivých bitvách rozdrtil,[27] a Dáreiovi I. se tudíž podařilo nepoddajné Armény pokořit. Sám král měl za to, že mu k vítězství dopomohla přízeň velkého perského boha Ahura Mazdy. Několika místním šlechtickým rodům poté udělil titul satrapů arménských provincií, jejichž hlavním administrativním centrem byl Van a v menší míře i Erebuni.[28] Dáreios I. nakonec ve svých rukou soustředil moc nad ohromnou říší, o čemž svědčí i vyobrazení královy nelítostné moci a autority vytesané do Behistúnské skály roku 518 př. n. l.

Perská říše tedy ovládala jazykově i etnicky různorodou oblast Arménské vysočiny, osídlenou potomky Asyřanů, Churritů, Urartejců a mimo jiné i Skythů. V Achaimenovské říši, tvořené z více než dvaceti satrapií, byl zaveden decentralizovaný systém vlády, na jehož vrcholu stál král sídlící ve městě Súsy. V dobách Dáreia I., jenž jako první z perských králů začal razit mince, fungoval arménský finanční systém podle achaimenovského vzoru. Arméni přitom museli Peršanům každoročně odvádět tribut, sloužit v jejich vojsku a poskytovat mu koně.[29]

Sjednocení Arménské vysočiny do jediného politického i kulturního celku v rámci perské říše přineslo Arménům řadu výhod. Dokud poddaní zachovávali mír a plnili své povinnosti, mohli díky volné politické struktuře říše a perské toleranci ke kulturní diverzitě žít podle vlastních zvyklostí. Kromě toho říše zaručovala ochranu před vnitřními i vnějšími hrozbami. Arméni těžili z mezinárodních

obchodních vztahů mezi Východem a Západem, jakož i z rozvoje ekonomiky a komunikací (např. rozšíření téměř 2 500 km dlouhé Královské cesty vedoucí přes Arménii), o které se zasadil Dáreios I.[30] Blízké vztahy s Peršany utužovaly jejich loajalitu vůči říši. Arméni sloužili v perském vojsku během bojů proti Řekům v roce 480 př. n. l. a poskytli 10 000 vojáků na perské tažení proti Kilíkii roku 368 př. n. l. Arménští válečníci se také oddaně bili v achaimenovské armádě pod velením krále Dáreia III., jako například v bitvě u Issu roku 333 př. n. l. a u Gaugamél (Arbely) roku 331 př. n. l., kdy stáli proti Alexandru Velikému.[31] Jak tomu však u velkých říší často bývá, achaimenovské vojsko si nedokázalo udržet úplnou kontrolu a Arméni, popuzeni vysokými daněmi, se proti Peršanům při několika příležitostech vzbouřili.[32]

Politická i ekonomická nadvláda Persie silně ovlivnila arménskou kulturu – od řemeslné výroby po jazyk a náboženství. Achaimenovské vlivy byly patrné v arménské keramice, architektuře, kovových výrobcích, špercích atd. Stopy perské kultury nesly i zoroastrické nábožensko-mytologické tradice a předkřesťanský arménský jazyk. Perská slova se v arménštině uchovala dodnes. Příkladem může být perské *mazda* zachované v arménském *imastutjun* (moudrost) a další podobné dvojice jako: *arda – ardarutjun* (spravedlnost)*, azata – azat* (svobodný)*, šakert – ašakert* (žák). Některé urartské svatyně museli Arméni přeměnit v perské chrámy, zasvěcené ohni a zoroastrickému panteonu, kam patřil stvořitel nebe i země Aramazd, bůh světla Mihr, bohyně lásky Astghik, bůh války Vahagn či Anahit, bohyně plodnosti a moudrosti.[33] Podobně jako Peršané žili Arméni v polygamních svazcích, přičemž společenská role žen i jejich osobní svoboda mimo rodinný kruh byly značně omezené.

Arméni však cizímu vlivu nebyli vystaveni jen ze strany Persie. Nejstarší arménské mýty, které mají patrně původ v dobách styků s Babylónem, zmiňují Hajka a jeho úhlavního nepřítele, božského vládce Babylónu jménem Bel. Noemův potomek Hajk, uctívaný Armény jako božský praotec jejich lidu, se odmítl podřídit Belově tyranii. Podle pověstí Hajk babylonského utiskovatele porazil a svůj lid poté zavedl k hoře Ararat, kde založil arménskou vlast. Místní tradice praví, že on a jeho pokračovatelé v Arménii panovali po generace, až jeden z jeho potomků, král Parojr, založil první arménské království. Proto si také Arméni říkají *Haj* a svou zemi nazývají *Hajastan* (země lidu Haj).[34]

V důsledku vpádu Alexandra Makedonského a následného zhroucení achaimenovské říše, k němuž došlo roku 331 př. n. l., získali Orontovci nezávislost

a založili první svrchovaný arménský stát.[35] „Arménii“ tehdy tvořily tři oddělené regiony: Velká Arménie (Armenia Major) zahrnující podstatnou část historické Arménie, Malá Arménie (Armenia Minor), která se nacházela severozápadně od Eufratu, a Soféna (arm. Copk). Protože ani Velká, ani Malá Arménie nefigurovaly mezi teritorii rozdělenými po rozpadu makedonské říše, lze předpokládat, že se Alexandr Velké Arménie nezmocnil. V Malé Arménii ale patrně jmenoval hrstku slabých místodržících, kteří se starali o výběr daní. Netrvalo však dlouho a Arméni proti nim pod vedením Orontovců povstali. Po Alexandrově smrti v roce 323 př. n. l. vypukly mezi jeho předními generály boje o moc. Roku 323 př. n. l. v Babylónu a roku 320 př. n. l. v Triparadeisu mezi sebou makedonští vojevůdci sjednali podmínky rozdělení říše na čtyři části. Generálu Seleukovi připadlo území mezi Eufratem a Indií. V roce 305 př. n. l. dosedl na trůn v hlavním městě Seleukii a zanedlouho poté své dominium, jemuž vládl až do své smrti roku 281 př. n. l., rozšířil ze Střední Asie do oblasti Malé Asie a Středomoří. Orontovci mezitím využili neklidné politické situace a upevnili svou moc ve Velké Arménii (po určitou dobu ovládali i Soféně). Malá Arménie, která nesla větší známky helénistických vlivů, zase v různých obdobích spadala pod seleukovskou říši, Pontos a Kappadokii.[36] Ačkoli tedy ještě Arménie nebyla zcela vtažena do geopolitických sporů mezi Západem a Východem, Alexandrovo tažení proti Persii a následné rozšíření helénistické kultury do celého Středomoří silně ovlivnily jak arménskou kulturu, tak i hospodářskou politiku.

ORONTOVSKÁ ARMÉNIE JAKO NEZÁVISLÝ STÁT

Vzhledem k nedostatku spolehlivých pramenů o orontovské Arménii je obtížné o ní podat ucelený výklad. Představená historická rekonstrukce je tedy jen útržkovitá. Přestože se historikové neshodují ani co do chronologického pořadí vládců tohoto období,[37] dostupné materiály prokazují přímou návaznost orontovské Arménie na urartské i perské kulturní dědictví, stejně jako na sociální, ekonomickou i politickou strukturu těchto říší. Orontovci pod svou vládou sjednotili jednotlivé kultury do výrazně centralizovaného státu, nacházejícího se na místě někdejšího Urartu.[38] Státní hierarchie sestávala z členů královského dvora, vojska a jeho velení, správců, rádců, represivních složek, účetních, představitelů podrobených zemí, vinařů, řemeslníků, lovců, hudebníků a kuchařů. Do vyšších vrstev této socioekonomické struktury se přitom řadila královská rodina spolu s poddanými působícími v palácovém

hospodářství, aristokracie a také představitelé chrámového hospodářství, jehož centrem bylo například starobylé město Bagaran.[39] Jak nasvědčují řecké nápisy v Armaviru, jedním z jazyků vyšších vrstev byla řečtina.[40] Mezi pilíře vyspělého hospodářského systému království, které přispěly k rozvoji obchodních vztahů mezi Arménií a sousedními zeměmi, patřilo zemědělství, opracovávání kovů, chov dobytka a nejrůznější řemesla.

V dobách Oronta Posledního (vl. ca 210–200 př. n. l.) se začala arménská vládní struktura podobat řecké institucionální soustavě. Řecky se mluvilo i na královském dvoře. Orontés se obklopil helénizovanou šlechtou a podpořil založení řecké školy v hlavním městě Armaviru.[41] Rekonstrukce i výstavba mnohých měst svědčí o ekonomickém rozmachu orontovského království. Došlo k přestavbě upadajících urartských měst Argištichinili (Nor Armavir), Erebuni (Jerevan) a Tušpa (Van, snad Jervandavan),[42] z nichž poslední dvě sloužila jako achaimenovská administrativní centra a měla pro říši geostrategický význam. Vyrostla i řada nových významných měst jako Jervandašat, Jervandakert či Vardgesavan.[43] Jervandašat, ve kterém žilo kolem 50 000 rodin, ležel na soutoku řek Achurjan a Araks a vystřídal Armavir v roli hlavního města orontovské Arménie. Vardgesavan zase položil základy městu později známému jako Vagharšapat. Město Armavir, ve kterém se nacházely chrámy Apollóna a Artemidy (Anahit), i nadále sloužilo jako náboženské centrum orontovské Arménie a navíc se spolu s Jervandašatem stalo střediskem mezinárodního obchodu.[44]

Orontovské království si podrobovalo nová území i různé kmeny a zažívalo překotný hospodářský rozvoj, patrný především v nově vznikajících městských centrech. Zároveň však v zemi zavládla obrovská ekonomická nerovnost, kvůli níž se místní vůdci obrátili proti sobě a království bylo vydáno napospas odstředivým silám. Kolem roku 200 př. n. l. už bylo zřejmé, že místní sociálně-ekonomické rozdíly a nepokoje podkopaly Orontovu moc.[45] Přesun hlavního města z Armaviru do Jervandašatu v podstatě odrážel prohlubující se pocit nejistoty, který zachvacoval dvůr, zatímco se šlechtické rody dělily na královy příznivce a protivníky. Panovník dokonce odmítal do nového hlavního města přesunout některé přední svatyně, neboť v četných poutích do posvátných míst viděl příležitost ke vzpourám. Antiochos III. Veliký z rodu Seleukovců (vl. 223–187 př. n. l.) využil politické nestability vyvolané zeslabením vnitřní struktury státu a podpořil protiorontovské povstání vedené Artašesem (Artaxias) a Zarehem (Zariadris), čelnými představiteli královských odpůrců

v Arménii. Válka mezi Artašesovci a Orontovci vypukla poté, co Artašesovo vojsko překročilo severní břeh Sevanského jezera a střetlo se s armádou Oronta Posledního na horním toku řeky Achurjan u Jervandavanu, nedaleko hlavního města. Orontovo vojsko zde utrpělo velké ztráty a sám král, pronásledovaný Artašesovým věrným generálem Smbatem, uprchl zpět do Jervandašatu. Artašesovi muži však útokem město dobyli a jeden z nich krále ubodal k smrti. Artašes pak vytáhl proti poslední baště orontovské moci Bagaranu, kde zajal a zabil Orontova bratra Jervaze. Jakmile měl Artašes veškerou moc ve svých rukou, daroval Bagaran Smbatovi jako odměnu za generálovu oddanost.[46] Tak dospělo v roce 200 př. n. l. království Orontovců ke svému neblahému konci.

Antiochos III. učinil Artašese (nyní už Artašese I.) svým vazalem ve Velké Arménii a v Soféně jím ustanovil Zareha. Jeho synovec Mithradatés se zase stal satrapou Malé Arménie.[47] Získáním Arménie dosáhlo velení seleukovské armády jednoho ze svých geopolitických cílů, a mohlo tak obrátit pozornost na Malou Asii, Makedonii a Egypt, jichž se také hodlalo zmocnit. Avšak vzhledem k začínajícímu rozkladu říše, kdy se mnohým seleukovským satrapům (např. v Kappadokii a Pontu) podařilo vydobýt si nezávislost, byly podobné teritoriální ambice neuskutečnitelné. Situaci neulehčovalo ani to, že se na východě o dědictví achaimenovské říše začala hlásit parthská dynastie. V Arménii se díky počáteční Antiochově podpoře vlády ujal Artašes, jehož moc po smrti seleukovského vládce v roce 187 př. n. l. a úpadku jeho říše ještě vzrostla.

Na západě se mezitím objevila nová říše, což zásadním způsobem ovlivnilo rozestavění sil v regionu. Římské impérium pokořilo většinu Středomoří a chystalo se postupovat dál, přes Balkán a napříč Malou Asií. V letech 192–191 př. n. l. zahájila římská armáda východní ofenzivu. Roku 192 př. n. l. rozdrtilo římské námořnictvo seleukovskou flotilu pod velením admirála Polyxenida, zatímco pozemní síly Římanů postupovaly dále na východ do Malé Asie. Po porážce Antiochova vojska v bitvě u Magnésie roku 190 př. n. l. vstoupili Římané na maloasijskou půdu. Roku 188 př. n. l. byl uzavřen apamejský mír, který ukončil válku a vypudil Seleukovce z Evropy i Malé Asie. V rámci dohody přiznal Řím Artašesovi svrchovanost nad Velkou Arménií a Zarehovi nad Malou Arménií. Díky vojenské porážce u Magnésie a vnitřní destabilizaci říše vyvolané smrtí Antiocha III. již Seleukovci pro Artašese, Zareha a Mithradata nepředstavovali žádnou hrozbu, a tak si tato trojice obratnými politickými tahy vydobyla autonomii pro svá území. Římské vítězství a uznání

Artašese svrchovaným králem Velké Arménie v řadách arménských vládců vzbudilo dojem, že mohou s podporou Římanů počítat i proti rostoucí síle parthské říše.[48]

KRÁLOVSTVÍ ARTAŠESOVCŮ

Přestože si Artašes I. (vl. ca 189–160 př. n. l.) přál vybudovat přátelské vztahy jak s římskými vládci, tak s Antiochem, napjatá geopolitická situace ho přesvědčila o nutnosti rozšířit svou vojenskou sílu. Jeho království se totiž nacházelo v ohnisku soupeření mezi římskou říší na západě a parthskou říší na východě. Zároveň musel čelit i vnitřní rozdrobenosti monarchie, která započala už za vlády Oronta Posledního. Právě proto se východiskem jeho vlády stala mocenská politika orientovaná na upevnění pozice arménského království. Artašesovci navázali na sociálně-politickou strukturu a zvyklosti, které kdysi po Urartejcích i Achaimenovcích zdědili Orontovci. Jejich monarchie byla v zásadě absolutistická. V duchu orontovských tradic, vycházejících z dob Achaimenovců a perské nadvlády, měli i artašesovští panovníci dědičný titul. Pokud jde o vnitřní politiku, v rukou krále byla soustředěna zákonodárná i politická moc. Jeho jménem docházelo k veškerým politickým rozhodnutím i vzniku zákonů, které mohl z pozice autority jak zavádět, tak přezkoumávat a následně i rušit či upravovat.[49] Panovník byl rovněž vrchním velitelem armády. Na tvorbě zahraniční politiky, zejména pak šlo-li o vyhlašování válek, podepisování smluv či uzavírání spojenectví, se spolu s králem podílel i jeho dvůr (arm. *arkunik*), který se skládal z úzkého okruhu rádců, králových příbuzných a loajální aristokracie. Díky územnímu i ekonomickému rozvoji nabýval královský dvůr postupem času na důležitosti, což bylo dalším krokem na cestě k centralizaci moci.[50]

O stupeň níže než král se ve státní hierarchii nacházeli hodnostáři jmenovaní královským dvorem, jejichž úkolem bylo dohlížet na byrokratickou administrativu, fiskální a celní politiku, přepravu, obchod, zemědělství či veřejné stavební projekty. Řízení těchto významných resortů spadalo v plné či částečné míře do kompetencí jednotlivých šlechtických rodů (arm. *nacharar tun*) a časem se z nich staly dědičné nachararské úřady. Panovník totiž věrné šlechtice, kteří stáli v čele důležitých sektorů hospodářství, odměňoval udělováním ministerských úřadů. Kromě loajality přitom král přihlížel i k rozloze a poloze jejich pozemků (zda se nacházely v blízkosti řek, zavlažovacích systémů či hor). Vedou se rozsáhlé diskuze o tom, zda se nachararský

systém rozvinul už za vlády Artašesovců, či až za jejich pokračovatelů Aršakovců. Pro naše účely však postačí říci, že některé nachararské šlechtické rody i jimi ovládané úřady zcela jistě existovaly už za vlády Artašesovců. Otec arménské historiografie, Mojžíš Chorenský, například zmiňoval úřad patrně vzniklý ještě před nástupem Artašesovců. Jednalo se o funkci ceremoniáře korunujícího krále (arm. *tagakap* či *tagadir*).[51] Ačkoli se nachararské rody těšily obrovské moci, kterou mohly využít jak ve prospěch monarchie, tak i obrátit proti ní, toto pevné institucionální uspořádání zajistilo stabilní podmínky pro vývoj arménského politického systému. Arménská elita nicméně nebyla jednolitá a její členové jen zřídka táhli za jeden provaz. Kvůli geografickým podmínkám Velké Arménie docházelo mezi představiteli aristokracie často ke sporům. Ti totiž upřednostňovali vlastní zájmy, které se v závislosti na aktuální politické situaci buď shodovaly, anebo křížily s prioritami monarchie. Arménský monarcha proto musel být obratným diplomatem, aby si nad takovým územím udržel kontrolu.

Sociální a ekonomická struktura měst odrážela především zájmy těch nejmocnějších nachararských rodů, jejichž hospodářská činnost v oblasti zemědělství a obchodu byla nedílnou součástí ekonomiky. Tato struktura se skládala z ekonomicky a politicky vlivných skupin vlastnících soukromé či kolektivní hospodářské jednotky (občiny), svobodného či částečně svobodného lidu (arm. *kisakachial*) a téměř bezprávných otroků.[52] Panovník podporoval úzkou ekonomickou spolupráci mezi městy, jejichž správcům navíc uděloval jistá práva i privilegia, a není proto divu, že ve světle populačního i ekonomického růstu začala města usilovat o větší autonomii na centrální vládě.

Za vlády Artašesovců vzniklo nejméně deset nových měst, což na monarchii zanechalo jak pozitivní, tak i negativní stopy. Zatímco totiž Artašes I. financoval jejich výstavbu, zájmy izolovaných venkovských oblastí orientovaných na zemědělství se začaly výrazně rozcházet se zájmy měst, jejichž moc neustále rostla. Z měst se stávala střediska zahraničního obchodu a zároveň i řeckých kulturních hodnot. Vliv helénismu se tak rozšířil až do Velké Arménie, což s sebou neslo dalekosáhlé důsledky pro domácí i celkovou geopolitickou situaci království. Regionální i obchodní zájmy a příbuzenské vztahy (arm. *chnamiutjun*) často vrážely klín mezi jednotlivé nachararské rody. Souběžně s tím, jak se z měst stávala střediska helénistické kultury, začalo postupně docházet k rozkolům mezi prozápadními (Řím) a provýchodními (Parthie) nachararskými vůdci, stejně jako mezi městy

a venkovem.[53] Na oslavu své svrchovanosti vybudoval král Artašes I. nové hlavní město Artašat (Artaxata), jež se stalo jedním z nejvýznamnějších politických, administrativních, ekonomických i kulturních center Velké Arménie. Díky své výhodné geografické poloze bylo otevřené zahraničnímu obchodu a prostřednictvím obchodních stezek propojovalo arménské království se sousedními říšemi.[54]

Půda patřila jakožto nejdůležitější zdroj bohatství, a tudíž i ekonomické a politické moci, buď králi, anebo privilegovaným vrstvám. Královské pozemky využíval panovník k akumulaci prostředků a obohacení své pokladny. Odměňoval jimi také vojenské generály, duchovní vůdce či přední představitele správního aparátu.[55] Díky tomu, že loajálním poddaným uděloval pozemky do osobního i dědičného držení, se časem mocné šlechtické rody pevně etablovaly do nachararského systému. Držiteli půdy z řad privilegovaných vrstev byli královi příbuzní, chrámy, představitelé šlechty, vrchní úředníci státní správy i soukromí vlastníci. Jelikož panoval v protofeudální i feudální arménské společnosti patriarchát, rodinné pozemky spadaly pod správu hlavy nachararského rodu a jeho synů. Ženy se neúčastnily veřejného života a neměly v těchto otázkách téměř žádné slovo. Až na výjimky z řad aristokracie nemohly dědit ani být finančně nezávislé. Nebyly sice zcela bezmocné, jejich vliv však nepřesahoval rámec domácnosti a rodinných záležitostí.[56]

Už od dob Orontovců se velký ekonomický význam připisoval chrámům coby centrům náboženství i hospodářství. Kult předků pěstovaný arménskými králi a představiteli vládnoucí vrstvy umožňoval chrámům bohatnout a hromadit majetek. Kromě předků se zasvěcovaly i takovým božstvům jako Anahit, Vahagn, Aramazt či Naneh, uctívaným polyteistickou artašesovskou elitou. Arménští duchovní vůdci neboli *kurmové* a zejména pak jejich vrcholný představitel *krampet* zpravidla pocházeli z královské rodiny. Kult předků byl základním pilířem tehdejšího arménského náboženství, ale Artašes I. v zemi navíc poprvé zavedl i uctívání královské dynastie. Nezašel ovšem tak daleko, aby se sám prohlásil za boha. Chrámy si stejně jako města udržovaly částečnou autonomii na centrální vládě. Jejich práva a privilegia je opravňovala se samostatně rozhodovat v záležitostech týkajících se tržních vztahů či vlastnictví a správy majetku. Některé chrámové komplexy se v tomto ohledu v podstatě nelišily od městských center. Tato „chrámová města“ (arm. *tačarajin kaghakner)* představovala soběstačné ekonomické celky s vlastními obchodními styky.[57]

Z nižších tříd disponovali určitými právy rolníci pracující na panské půdě. Dostávali však jen nepatrnou část výdělku pramenícího z jejich namáhavé fyzické práce, a ačkoli byli „svobodní“, ležela na nich tíha vysokých daní. „Nesvobodní“ otroci zase byli majetkem představitelů královského dvora, domácností či chrámů. Stát navíc otroky najímal na stavby a údržbu cest, kanálů, zavlažovacích systémů, měst i staveb. Hospodářství bylo tedy za Artašesovců do značné míry závislé právě na otrokářství.[58]

Artašes I. se snažil zlepšit sociální i ekonomické poměry v zemi, a to jak prostřednictvím nejrůznějších reforem, tak skrze teritoriální expanzi, což pevněji zakotvilo dominantní roli státu. Jeho reformy byly odpovědí na odstředivé tendence nastupujících městských elit a chrámových komplexů, v nichž král viděl hrozbu pro svou vládu. Vydal proto zákony o vlastnictví půdy, upravující vztahy mezi jejími vlastníky a vedoucími představiteli vojenského i správního aparátu. Cílem jeho správních reforem bylo centralizovat státní správu, zdokonalit řízení královských financí a vedení účetních záznamů, jakož i zefektivnit využití vodní dopravy ve prospěch obchodu i ekonomického rozvoje. Pro vojenské účely rozdělil Artašes svou říši na čtyři vojenské oblasti (arm. *strategos*)[59] s vlastní regionální správou a přidělil jim místodržící. Vznikem těchto čtyř oblastí byli do nachararské struktury začleněni tzv. *bdešchové* – poloautonomní vládci, které král za jejich poctivou službu obdařil rozsáhlými teritorii na hranicích říše. Přestože tehdy ještě tito strážci hranic neměli dědičný titul, stejně jako ministerští úředníci se později stali součástí nachararského systému. Teritoriální expanze představovala pro vlastníky půdy a vojenské i správní úředníky možnost akumulace bohatství a posílila jejich vzájemně výhodné vztahy. Zároveň však spolu s centralizací vlády způsobila napětí, neboť se mocní vlastníci půdy začali v rámci expandující říše přetahovat o větší teritoria.[60]

Na poli zahraniční politiky podnikl Artašes řadu vítězných tažení: na území Médů, kavkazských Albánců i Gruzínců (Ibérů). Jeho pokusy o dobytí Malé Arménie, ovládané Pontem, a Sofény, kde panoval Zareh, ovšem selhaly. Ve snaze udržet si rovnocenné vztahy s Římem i Parthii, vedl Artrašes I. ze začátku vůči oběma svým mocným sousedům na západ a východ nestrannou politiku. Když už však jejich vzájemné soupeření přerostlo v hrozbu pro samotnou existenci Arménie, připojil se k Římu.[61] Zhruba v roce 180 př. n. l. podepsal arménský vládce dohodu o bezpečnosti také se Zarehem. Artašes si od tohoto spojenectví sliboval vojenskou spolupráci, ale Zarehovo vojsko se pod tíhou vlastních bezpečnostních problémů odmítlo jeho

výprav účastnit. Sofénská vláda se navzdory veškerým Artašesovým snahám nechtěla vzdát nezávislosti, a tak se bilaterální spolupráce mezi zeměmi omezila pouze na jejich bezprostřední zájmy. [62]

Situaci mezitím komplikovala polarizace Malé Asie na dva tábory, prořímský a proseleukovský. Ve snaze udržet na uzdě římské geopolitické ambice pěstovali pontští vladaři Mithradatés III. i Farnakés I. přátelské vztahy se Seleukovci, jejichž říše už byla tou dobou rozvrácena. Kappadokie zase v obraně proti Pontu i Seleukovcům spoléhala na Řím. Artašes I. usiloval o spojenectví s Pontem. Zčásti totiž nechtěl ztratit přístup k pontským přístavním městům na černomořském pobřeží, jež měla klíčový význam pro arménskou ekonomiku, a navíc si v regionu hodlal udržet dostatečný vliv, aby nepřišel o Malou Arménii jakožto nárazníkovou zónu svého království. To se ovšem nezamlouvalo Mithradatovi, maloarménskému místodržícímu a spojenci Farnaka Pontského. Vzájemné vztahy mezi oběma sousedy postupně upadaly, až vedlo uspořádání spojeneckých svazků k válečným konfliktům v letech 183–179 př. n. l. Společné zájmy proti Pontu a Římu nakonec Velkou Arménii sblížily se Sofénou.

Úpadek seleukovské říše podnítil Artašese k preventivnímu úderu. Roku 168 př. n. l. podnikl sérii útoků směrem na jih na území sousední Mezopotámie, čímž vyprovokoval válku se seleukovským vládcem Anticohem IV. Epifanem.[63] Ten nejprve napadl Sofénu, načež začal pronikat hlouběji na území Velké Arménie. Přestože pro Artašese I. představovala tato vojenská ofenziva významnou hrozbu, dokázal ubránit hlavní město a udržet si suverenitu.[64] Antiochův poslední pokus o dobytí Parthie, jež byla jeho primárním cílem, a Arménie v roce 165 př. n. l. skončil dalším neúspěchem.[65] V době, kdy už bylo Antiochovo postavení vážně poznamenané vnitřními politickými krizemi a Řím ještě nebyl připraven na tvrdý vojenský zásah v blízkovýchodním regionu, se v Ktésifóntu, parthské metropoli na území Mezopotámie, začala k moci dostávat partshká dynastie Aršakovců.[66] Právě Parthie, jejíž králové Mithradatés I. Veliký (vl. ca 171–138 př. n. l.) a Mithradatés II. (vl. 123–87 př. n. l.) se zmocnili velké části Mezopotámie, vyplnila geopolitické vakuum vzniklé po pádu seleukovské říše a zaujala dominantní postavení v regionu.[67] Nevyhnutelným důsledkem takového vývoje byl vstup římské říše na blízkovýchodní politickou scénu.

Artašes I. zemřel kolem roku 160 př. n. l. Zanechal po sobě šest synů: Artavazda, Vrujra, Mažana, Zareha, Tirana a Tigrana. K jeho smrti došlo v době, kdy

mělo parthské impérium nakročeno k ovládnutí sousedních zemí. Po porážce Artašesových nástupců Artavazda I. (vl. 160–115 př. n. l.) a Tigrana I. (vl. 115–95 př. n. l.)[68] musela Velká Arménie Parthům výměnou za mír odvádět tribut. Pozornost římské říše se mezitím díky politické stabilitě na domácí scéně obrátila na Blízký východ. Opakovanými zásahy do politiky blízkovýchodního regionu a ovládnutím Kappadokie, Kommagény i Sýrie však Římané naráželi na teritoriální ambice Parthů, a tak se Velká Arménie spolu se seleukovskými teritorii stala jablkem sváru mezi oběma impérii. Ani Artavazdovi I., ani Tigranovi I. nebylo dopřáno zachovat si neutralitu.[69] Roku 96 př. n. l. podepsali zástupci Říma a Parthie dohodu o rozdělení těchto sporných území, což Arméni vnímali jako potupnou porážku ze strany cizích mocností. Tigranův syn Tigran II. však tuto křivdu hodlal napravit. Po nástupu na trůn navázal na expanzivní politiku Artašese I. a podmanil si území, která jeho dědeček ovládnout nedokázal. Právě za vlády Tigrana II. Velikého (vl. 95–55 př. n. l.) dosáhla artašesovská dynastie svého vrcholu.

TIGRAN VELIKÝ A PAX ARMENNICA

Tigran Veliký se od dob parthsko-arménských konfliktů nacházel v parthském zajetí. Aby si vykoupil svobodu, musel Parthům přislíbit jihovýchodní arménská území. K návratu domů mu dopomohl parthský král Mithradatés II., jenž si vzal jeho dceru Avtoman. Svého tchána poté Mithradatés II. dosadil na trůn jako následníka Tigrana I., čímž chtěl upevnit své postavení ve Velké Arménii. Díky rodinným vazbám mezi sebou oba vládci udržovali přátelské vztahy. Ty však neměly dlouhého trvání.[70] Po dohodě z roku 96 př. n. l. vzniklo v regionu kvůli domácím problémům v Římě i Parthii politické vakuum, a Tigranovi Velikému se tak naskytla příležitost obnovit svou moc a vymanit se z cizí nadvlády. Hybnou silou jeho expanzivních tendencí byla nepochybně pomsta za minulé válečné prohry a ponížení, které Arméni utrpěli.[71] Aby však mohl plně využít svých schopností coby výborného vojenského stratéga, muselo dojít k souhře dalších významných okolností.

K rozšíření Tigranovy říše přispěla řada vnitřních i vnějších faktorů. Díky růstu populace, trvajícímu po několik desetiletí, mělo arménské vojsko k dispozici více mužů než dříve. Navíc už od doby Artašese I. přibývalo soukromých vlastníků půdy a pokračování této tendence i za jeho nástupců vedlo k oživení obchodu i prudkému rozvoji ekonomiky. V době, kdy ještě Arménie nebyla úplně vtažena do

zápasu o hegemonii mezi Východem a Západem, tak mohla arménská šlechta shromáždit značné prostředky na územní expanzi.[72] K externím faktorům patřilo zhroucení seleukovské říše a také skutečnost, že se Mithradatovi II. nepodařilo upevnit mocenskou pozici Parthie. Vzhledem ke své rozpínavé teritoriální politice si Tigran II. na rozdíl od Artašese I. nemohl udržet dobré vztahy s Římem. Římané navíc na území, jež si nárokovali jako svou sféru vlivu, nehodlali tolerovat dalšího vojenského a ekonomického soupeře. Ačkoli evropští historikové vidí v Tigranově politice vůči Západu ruku jeho mocného tchána, pontského krále Mithradata VI. zvaného Eupátor, arménský vládce měl vlastní úmysly a cíle, jejichž prostřednictvím chtěl dosáhnout ekonomického i teritoriálního růstu své říše.[73]

Poté, co se chopil moci, podnikl Tigran Veliký řadu ambiciózních válečných výprav. Nejprve táhl na Sofénu, po jejímž dobytí roku 94 př. n. l. ovládl velkou část někdejší orontovské říše.[74] Sofénu Tigran považoval za druhořadé království a chtěl ji zbavit významného postavení na regionální politické scéně. Otevřeným obsazením oblasti si ale značně zkomplikoval vztahy s Římany, neboť tím ohrožoval jejich zájmy v sousední Kappadokii. A přece prozatím římské vojsko nezaútočilo. Roku 92 př. n. l. navrhl Tigran Mithradatovi VI. vojenské spojenectví, jehož cílem bylo podmanění kappadockého království. Dle dohody, kterou stvrdili sňatkem mezi arménským králem a jednou z Mithradatových dcer Kleopatrou, mělo pontskému vládci připadnout dobyté území, zatímco sám Tigran měl získat otroky a veškeré ukořistěné zboží. Přestože Tigranovy prvotní teritoriální ambice zanechali Římané bez odezvy, arménsko-pontské spojenectví a napadení Kappadokie už přehlížet nemohli. Když tedy pontský král, posílený touto aliancí, zaútočil za Tigranovy podpory na Kappadokii, římská říše zakročila. Na obranu oblasti byl vyslán generál Lucius Cornelius Sulla a zatímco mezi ním a Mithradatem zuřily boje o Malou Asii, Tigran Veliký roku 90 př. n. l. dobyl zpět území, které kdysi výměnou za svobodu postoupil parthské říši. Následně se zmocnil království Osrhoény s hlavním městem Edessou (arm. Urhá), Kommagény, Kilíkie, Sýrie a Fénicie. Vybudoval tak arménskou říši sahající od Kaspického moře až k moři Středozemnímu.[75] Tigran poté využil vnitřního oslabení parthské říše a přijal titul *šahanšah* (král králů), udělovaný perským vládcům.[76]

Stejně jako Artašes I. si i Tigran Veliký postavil nové hlavní město. Tigranakert (Tigranokerta)[77] měl jakožto politické, ekonomické a kulturní středisko symbolizovat počátek nové éry, do které arménská říše vstupovala s příchodem

nového krále. Nové sídelní město ležící nedaleko achaimenovské Královské cesty brzy získalo status významného centra mezinárodního obchodu, což jeho obyvatelům přineslo strategické i obchodní výhody. Díky úspěšným válečným výpravám a ekonomické prosperitě proudilo do arménské říše nevídané bohatství.[78] Tigranovo rozlehlé impérium mělo k dispozici bohaté přírodní zdroje, otrockou pracovní sílu, dynamická ekonomická centra (Antiochie, Latákie, Damašek) i zkušené správní a vojenské místodržící (Nisibis se například stal administrativním centrem říše pro velitelství jižních provincií), což vedlo k nesmírnému zbohatnutí místní aristokracie. Pokračující expanze umožňovala šlechtě ve svých rukou kumulovat moc i majetek, a tak došlo za Tigranovy vlády k ještě pevnějšímu zakotvení nachararského systému.[79]

Říše vzkvétala, dokud se její hranice i nadále rozšiřovaly a podmaněné národy zůstávaly věrné arménské monarchii a odváděly peníze do královské pokladny. Z králova rozkazu museli všichni místní vůdci poskytovat vojáky jeho armádě a platit vysoké daně. Do největších obchodních center (Jervandašat, Armavir, Vardgesavan, Van) přesídlil Tigran II. mnoho Židů a Syřanů z oblasti Blízkého a Středního východu. Podle některých odhadů bylo do Arménie přemístěno přes půl milionu cizinců. O rozvoj obchodu i řemeslné výroby po celé říši se tak zasazovali nejenom Arméni, ale i Židé, Asyřané a Řekové. O asyrském vlivu na vývoj arménské ekonomiky svědčí užívání slov jako *šuka* (trh), *chanut* (obchod), či *hašiv* (účet).[80] Ačkoli obyvatelé nearménského původu žijící ve velkých městech i po celé rozlehlé říši byli stále královými vazaly, Tigranova říše byla poměrně decentralizovaným systémem. Jestliže tedy panovníkovi poddaní odpřisáhli věrnost a řádně odváděli daně, dopřával jim určitý stupeň místní autonomie.[81] Avšak loajalita jeho poddaných byla dosti vratká, zejména pak v době politického i ekonomického úpadku říše, který už kolem roku 70 př. n. l. z mnoha důvodů nebylo možné zvrátit.

Tigran Veliký i jeho příznivci říši nepovažovali za výlučně „arménskou“, ale spíše za mezinárodní uskupení, ve kterém mohl prosperovat každý, kdo se podílel na jeho rozvoji a obraně. Z tohoto postoje k budování říše ovšem vyplýval jeden z jejích největších strukturních nedostatků, a to vysoce decentralizované řízení. Kdyby byl Tigran Veliký následoval příkladu Artašese I. a zavedl v zemi stejný stupeň centralizace, možná by vybudoval říši, která by zkáze dokázala vzdorovat ještě dlouho po jeho smrti. Avšak král a jeho vláda se v podmaněných zemích nadmíru spoléhali nejenom na místní šlechtu, ale i na poddané, jejichž věrnost vůči arménské

koruně byla pochybná. Obě tyto vrstvy obyvatel byly loajální jen potud, pokud arménskou nadvládu považovaly za snesitelnější než cizího podmanitele. Tigranova říše byla navíc poměrně mladá a nejspíš právě kvůli tomu jí chyběla institucionální soustava, která by usnadnila proudění obchodních zisků a kapitálu z jádra do jejích periferií. Místo toho zde platil zcela jednosměrný vztah: prostředky získané v podmaněných teritoriích sloužily k obohacení královské pokladny. Nad takovými nedostatky bylo možné zavírat oči jen do té doby, než před Tigranem II. vyvstala hrozba v podobě římské a parthské říše.

PÁD

Od roku 79 př. n. l., kdy došlo k obměně římského vojenského velení, začal Řím přitvrzovat v útočné politice vůči Blízkému východu. Generál Lucius Licinus Lucullus (110–56 př. n. l.), který vystřídal Sullu, napadl Pontos a chystal se udeřit i na Arménii. Navzdory výstrahám o úmyslech Římanů však Tigran Veliký hrozbu ignoroval. Pyšný arménský *šahanšah* se ani ve jménu zažehnání krize nehodlal snížit k vyjednávání s Lucullem. Pro tentokrát ale římští vůdci nevyhlásili Arménii válku a místo toho tajně uzavřeli spojenectví s aristokracií v Antiochii. Do roku 70 př. n. l. se Lucullovo vojsko vypořádalo s Pontem a na jaře roku 69 př. n. l. už pochodovalo přes Sofénu (arm. Copk). Šestého října poté přešlo Taurus a vpadlo do Tigranakertu.[82] K Římanům se přidali i místní obyvatelé nearménského původu, a tak byli Arméni ponecháni napospas nepřátelům. Jeden z nejvýznamnějších italských politických teoretiků, Niccolò Machiavelli (1469–1527), připisoval Tigranův vojenský neúspěch tomu, že se arménský král příliš spoléhal na kavalerii. Ve svých *Úvahách o umění válečném* píše:

> Arménský král Tigranés stál proti Lucullovi se svými sto padesáti tisíci jezdci, podobně vyzbrojenými jako naši. Tehdy se obrněným jezdcům říkalo *katafraktos*. Římané jich měli sotva šest tisíc a dvacet pět tisíc pěšáků. Když je Tigranés uviděl, řekl pohrdavě: „Tolik jezdců bych já poslal jako doprovod poselstva.“ Když však došlo k bitvě, byl na hlavu poražen. Kronikář zaznamenal, že Tigranovi jezdci měli tváře zakryté, takže se nemohli pořádně rozhlédnout, a nesli tak těžkou výzbroj, že po pádu z koně nebyli s to se zdvihnout a pokračovat v boji pěšky.[83]

Aby toho nebylo málo, proti Tigranovi se postavili jeho vlastní synové Zareh a Tigran. Mladší Tigran dokonce uprchl ke svému tchánovi, parthskému králi Fraatovi III., který mu později poskytl vojenské jednotky na vpád do Arménie.[84] Vzbouřila se i arménská šlechta, jež ztratila důvěru ve vojenské schopnosti svého krále, a podkopanou morálku tak mělo vedení správního i vojenského aparátu země. Římané zničili dobytý Tigranakert a Tigrana vypudili z oblasti Sýrie i někdejší Mezopotámie. Lucullovo tažení dále na severovýchod k Araratu a Artašatu ale skončilo neúspěchem, což arménskému králi umožnilo získat některá ztracená území zpět. V neprospěch římského generála hovořilo během jeho zimního tažení na Artašat hned několik faktorů. Především přišel o dost vojáků a další utrpěli těžká zranění. Silné sněžení a logistické problémy (např. nedostatek potravin) přitom vojsku bránily v postupu přes hornatý terén. Jeho muži se už navíc po takové době toužili vrátit domů za svými rodinami, proto odmítali postupovat dál a několikrát se proti svému veliteli vzbouřili. Pro Řím byly podobné ztráty nepřípustné, a tak byl Lucullus odvolán. Tigran Veliký a Mithradatés, kteří v ústupu Římanů viděli přízeň osudu, odpověděli odvetnou válkou a dobyli zpět Pontos, severní Sýrii i Kommagénu.[85]

Římané ovšem nehodlali měnit směr své politiky vůči Východu. Jejich odhodlání dobýt Arménii potvrzovala skutečnost, že byl Lucullovým nástupcem jmenován generál Pompeius, jenž se tehdy nacházel v Kilíkii. Vlastní ambice a intriky přivedly na Pompeiovu stranu i Tigranova syna Zareha, který se už dříve odmítl za svého otce postavit. Tou dobou se už vnitřní vzpoury znatelně podepsaly na Tigranově moci. Parthové, kteří se vzhledem k rychlému vývoji situace v Arménii obávali, že přijdou o svůj tamější vliv, se rozhodli Tigranovo oslabení obrátit ve svůj prospěch a zaútočili na něj z východu. Ze začátku se arménskému vládci dařilo parthské útoky na Artašat odvracet. Po příchodu Pompeiova vojska však museli Arméni bojovat na dvou frontách a ubránit město před dvěma takto mocnými říšemi bylo takřka nemožné. Roku 66 př. n. l. nakonec Tigran Veliký přece jen podepsal artašatský mír. Z arménského *šahanšaha* se tak stal symbolický vládce, jehož království už sice mělo přátelštější vztahy s Římany, ale zároveň sloužilo jako římská nárazníková zóna proti Parthii.[86] Smlouva ukládala Tigranovi povinnost odvádět válečnou daň a také se stáhnout z území Sýrie, Fénicie, Mezopotámie, Kilíkie, Kommagény a Sofény. Jeho dominium se tak zmenšilo na oblast Velké Arménie, kde vládl až do své smrti. Zemřel v roce 55 př. n. l. ve věku osmdesáti pěti let.[87] Tak jako

kdysi apamejská mírová smlouva signalizovala pád Seleukovců, i artašatský mír se stal předzvěstí nadcházející zkázy artašesovské říše.

Poznámky

1. KING, L.W. a R. C. THOMPSON. *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia*. London: Harrison and Sons, 1907, s. xxxviii; SYKES, P. M. *A History of Persia*. London: Macmillan, 1915, s. 169–73.
2. KLÍMA, O. *Oběti ohňům: výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury.* Praha: NLN, 1985, s. 28–29.
3. DIAKONOFF, Igor M. *Pre-History of the Armenian People*. Přel. Lori JENNINGS. Delmar, NY: Caravan Books, 1984, s. 6–7, 19–21, 58–67; citát je na straně 65.
4. EREMJAN, S. T. Hajasa-Azzii tełvorošumə, ēthnikakan kazmə ev lezun [Poloha Azzi-Chajaši, její etnické složení a jazyk]. In: AŁAJAN, C'. P. et al. *Haj žołovrdi patmuthjun* [Dějiny arménského národa]. Jerevan: Arménská akademie věd, 1971, vol. 1, s. 191.
5. PIOTROVSKI, Boris B. *Urartu: The Kingdom of Van*. K vyd. připr. a přel. Peter S. GELLING. London: Evelyn Adams and Mackay, 1967; ARUTHJUNJAN, N. V. *Biainili (Urartu)*. Jerevan: Arménská akademie věd, 1970.
6. SMITH, Adam T. a Karen S. RUBINSON, eds. *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*. Los Angeles: University of California Press, 2003; BADALYAN, Ruben S., Adam T. SMITH a Pavel S. AVETISYAN. The Emergence of Sociopolitical Complexity in Southern Caucasia. In: Smith, Adam T. a Karen S. RUBINSON, eds. *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*. Los Angeles: University of California Press, 2003; EREMJAN, S. T. Haj žołovrdi kazmavorman avartə ev Hajkakan aŕadžin petakan kazmavorumnerə [Zformování arménského národa a utváření prvního arménského státu]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 440.
7. HEWSEN, Robert H. The Geography of Armenia. In: HOVANNISIAN, Richard G., ed. *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, vol. 1: *The Dynastic Periods*. New York: St. Martin's Press, 1997, s. 1–17.
8. MANANDYAN, Hakob A. *The Trade and Cities of Armenia in Relation to the Ancient World*. 2. přeprac. vyd. Přel. Nina G. GARSOIAN. Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1965.
9. MOVSISJAN, Artak E. *Vani thagavoruthjan (Biajnili, Urartu, Ararat) mehenagruthjunə.* Jerevan: Arménská akademie věd, 1998; HARUTHJUNJAN, N. V. Urartun aŕadžavor Asiaji hzoragujn petuthjun [Urartu jako nejsilnější stát v Asii]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 300–1.
10. PIOTROVSKI, Boris B. *The Ancient Civilization of Urartu*. Přel. James HOGARTH. London: Cresset Press, 1969.
11. MALLORY, J. P. *In Search of the Indo-Europeans*. London: Thames and Hudson, 1989.
12. PIOTROVSKI, Boris B. Arvest, kron, gir, grakanuthjun [Poslání, náboženství, písmo, písemnictví]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 407–13, 415–19.
13. HARUTHJUNJAN, Urartun aŕadžavor Asiaji, s. 304.
14. HARUTHJUNJAN, N. V. Urartui social-tntesakan kargə, petakan kaŕucvac'khə ev kałakhnerə: Social-tntesakan kargə [Socioekonomický řád v Urartu, Státní struktura a města: Socioekonomický řád]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 338–39.
15. Tamtéž, s. 340–42.
16. HARUTHJUNJAN, N. V. Urartui social-tntesakan kargə, petakan kaŕucvac'khə ev kałakhnerə: petakan kaŕucvac'khə [Socioekonomický řád v Urartu, Státní struktura a města: Státní struktura]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 344–46.
17. HARUTJUNJAN, N. V. Urartun m.t.a. viii dari verdžin ev vii darum [Urartu na konci 8 st. a v 7. st. př. n. l. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 332–37.

18. COLLINS, Robert. *The Medes and Persians, Conquerors and Diplomats*. London: Cassell, 1974; GARSOIAN, Nina. The Emergence of Armenia. In: HOVANNISIAN, *Armenian People*, vol. 1, s. 38.
19. EREMJAN, Haj žołovrdi kazmavorman avartə, s. 443.
20. Tamtéž, s. 423–24, 439; DIAKONOFF, *Pre-History*, passim.
21. LANG, David M. Iran, Armenia and Georgia. In: YARSHATER Ehsan, ed. *The Cambridge History of Iran*, vol. 3, pt. 1. *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 506–7; TOUMANOFF, Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*. Washington, DC: Georgetown University Press, 1963, s. 277–354.
22. Xenophon. *Anabasis*. Do angl. přel. Carleton L. BROWNSON. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1992, II. iv. 8; III. iv. 13.
23. LANG, Iran, s. 506–7.
24. TIRACJAN, G. A. Hajkakan mšakujthə vi-iv darerum [Arménská kultura v 6–4 st. př. n. l.], Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum [Arménie za raného helénizmu]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 464–78, 504, 529.
25. EREMJAN, Haj žołovrdi kazmavorman avartə, s. 437–38.
26. BURN, Andrew Robert. *Persia and the Greeks: The Defence of the West, c. 546–478 B.C.* London: E. Arnold, 1962, repr. 1970.
27. SYKES, *History*, s. 171–72.
28. TIRACJAN, G. A. Hajastanə Akemenjan Parskastani tirapetuthjan nerkho [Arménie pod perskou nadvládou Achajmenovců]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 448–50, 454; TIRACJAN, Hajkakan mšakujthə vi-iv darerum, s. 471.
29. TIRACJAN, Hajastanə Akemenjan, s. 452, 455; GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 40, 41; SYKES, *History*, s. 173–74.
30. GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 41; LANG, Iran, s. 508–9; SYKES, *History*, s. 173–74.
31. MANANDYAN, *Trade*, s. 21; GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 41.
32. TIRACJAN, Hajastanə Akemenjan, s. 446–50.
33. FRYE, Richard N. Continuing Iranian Influences on Armenian. In: MĪNOVĪ Mujtabá a Īraj AFSHĀR, ed. *Yād- Nāme-ye Irānī-ye Minorsky*. Tehran: Tehran University, 1969, s. 80–89; Meillet, A. De l'influence parthe sur le langue arménienne. *Revue des études arméniennes 1*. Paris, 1920, 9; BEDROSIAN, Robert. *Armenia in Ancient and Medieval Times*. New York: Armenian National Education Committee, 1985, s. 23; GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 42.
34. RUSSELL, James. The Formation of the Armenian Nation. In: HOVANNISIAN, *Armenian People*, vol. 1, s. 24.
35. MANANDYAN, *Trade*, s. 44; MANANDJAN, Hakob. *Knnakan tesuthjun Haj žołovrdi patmuthjan* [Souhrn dějin arménského národa]. Jerevan: Haibedhrad, 1944, vol. 1, s. 92–93; KRKJAŠARJAN, S. M. Ervanduni arkhajatohmə Hajastanum [Dynastie Orontovců v Arménii]. *Patma-banasirakan handes*. 1973, 4(1), 179–85.
36. WILL, Edouard. *Histoire politique du monde hellénistique*, 2 vols. Nancy: University of Nancy, 1966–67; Tiracjan, Hajastan vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 502; MANANDYAN, *Trade*, s. 34, 40, 53; MANANDJAN, *Knnakan tesuthjun*, s. 97.
37. Viz RUSSELL, Formation, s. 36; TOUMANOFF, *Studies*, s. 293–94. Viz též ELČIBEKJAN, Ž. G. Ervandunineri c'agman harci šurdž [O původu Orontovců]. *Patma-banasirakan handes*. 1971, 53(2), 107–13.
38. TIRACJAN, G. A. Ervandjan Hajastani tarac'kə (m.t.a. vi dar) [Rozloha orontovské Arménie (6 st. př. n. l.)]. *Patma-banasirakan handes*. 1980, 91(4), 92; TIRACJAN. Ervandjan

Hajastani tarac'ke (m.t.a. vi d. verdž-m.t.a. iii d. verdž) [Rozloha orontovské Arménie (konec 6. st. – konec 3 st. př. n. l.)], *Patma-banasirakan handes.* 1981, 93(2), 68–84.

39. TIRACJAN, Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 519; KRKJAŠARJAN S. M. Petakan aparati kazmavorumə ev nra hetaga zargacman phulə hin Hajastanum [Zformování arménské státní správy a její následný vývoj v období starověké Arménie], *Patma-banasirakan handes*. 1994, 1–2, 225–37; MATEVOSJAN, Rafael. *Bagratuniner: Patma-tohmabanakan hanragitaran* [Dynastie Bagratuni: Historicko-genealogická encyklopedie]. Jerevan: Anahit, 1997, s. 98.
40. MANANDYAN, *Trade*, s. 37; BICKERMAN, E. The Seleucid Period. In: *Cambridge History of Iran*, vol. 3, pt. 1, s. 3–20.
41. TIRACJAN, Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 514–15.
42. EREMJAN, S. T. Hajkakan ařadžin petakan kazmavorumə [Vznik prvního arménského státu]. *Patma-banasirakan handes* 1968, 3, 91–119.
43. TIRACJAN, Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 517; ARAKELJAN, B. N. Vorteł en gtnvel Ervandašat ev Ervandakert khaakhnerə? [Kde se nacházela města Jervandašat a Jervandakert?]. *Patma-banasirakan handes*. 1965, 30, 83–93.
44. MANANDYAN, *Trade,* s. 36–38; TIRACJAN, Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 514, 519; ARAKELJAN, Vorteł en gtnvel?, s. 84.
45. MANANDYAN, *Trade,* s. 42–43.
46. TIRACJAN, Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 515, 520; MATEVOSJAN, *Bagratuniner*, s. 11–12.
47. TIRACJAN, Hajastanə vał hellenizmi žamanakašrdžanum, s. 516; SARGSJAN, G. X. Hajastani miavorumə ev hzoracumə Artašes A[řadžin]iorov [Sjednocení a posílení Arménie za vlády Artašese I.]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 522; Lang, Iran, s. 510, 512.
48. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 524–25; Sykes, *History*, s. 345–46; Lang, Iran, s. 512–13; BIVAR, A. D. H. The Political History of Iran under the Arsacids. In: *Cambridge History of Iran*, vol. 3, pt. 1, s. 28–29.
49. SARGSJAN, G. X. Hajastani petakan kargə hellenistakan darašrdžanum: Kedronakan išxanuthjunə [Arménský státní řád v období helénizmu: centrální vláda]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 669–70, 672.
50. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 537–38; SARGSJAN, Kedronakan išxanuthjunə, s. 671, 673.
51. SARGSJAN, Kedronakan išxanuthjunə, s. 673, 674; SARGSJAN, Petakan kařucvac'khi tarrer [Elementy státní struktury]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 679.
52. SARGSJAN, G. X. Hajastani social-tntesakan kargə hellenistakan darašrdžanum [The Social-Economic Order during the Period of Hellenism]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 656–57.
53. Tamtéž, s. 660; Lang, Iran, s. 509.
54. MANANDYAN, *Trade*, s. 46–49; SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 526–38, 539.
55. SARGSJAN, Hajastani social-tntesakan kargə, s. 641.
56. ADOJAN, A. G. Hajkakan amusna-entanekan haraberuthjunnerə midžnadarjan orenkhnerum [Arménské manželské a rodinné vztahy v kontextu středověkých zákonů]. *Patma-banasirakan handes*. 1965, 3, 49.
57. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 539; SARGSJAN, Hajastani social-tntesakan kargə hellenistakan darašrdžanum, s. 663; SARGSJAN, Kedronakan išxanuthjunə, s. 675, 677.
58. SARGSJAN, Kedronakan išxanuthjunə, s. 637.
59. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 531, 534, 536–37.

60. Tamtéž, s. 534–36.
61. MANANDYAN, *Trade*, s. 53.
62. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 543.
63. MANANDJAN, Hakob A. *Tigran Erkrordə ev Hromə* [Tigran II. a Řím]. Jerevan: Jerevanská státní univerzita, 1972, s. 50.
64. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 544–47. Viz též BIVAR, Political History, s. 28–29.
65. GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 49.
66. DEBEVOISE, Neilson, C. *A Political History of Parthia*. Chicago: University of Chicago Press, 1938, s. 249–54; FRYE, Richard N. The Political History of Iran under the Sasanians. In: *Cambridge History of Iran*, vol. 3, pt. 1, s. 120.
67. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 552–53.
68. Dle Langa po Artašesovi I. na trůn nastoupil Tigran I. (159–123 př. n. l.) a po něm Artavazd I. (123–95). LANG, Iran, s. 513.
69. SARGSJAN, Hajastani miavorumə, s. 551; SARGSJAN, G. X. Hajastanə Artavazd B-i ev nra hadžordneri žamanakašrdžanum [Arménie za vlády Artavazda II. a jeho nástupců]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 607.
70. SARGSJAN, G. X. Hajkakan ašxarhakal teruthjunə: Tigran B [Arménské imperiální dominium: Tigran II.]. In: AŁAJAN, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 556–58.
71. Manandjan a Garsoian uvádí, že donedávna vycházel pohled historiků na politiku Tigrana Velikého hlavně z římských zdrojů. Ty jeho expanzivní politiku prezentovali jako vážnou hrozbu pro římské zájmy a dění v Arménii hodnotily negativně. MANANDJAN, *Tigran Erkrordə*, s. 27–31; GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 52–59.
72. KHALATIANTZ, G. *Outline History of Armenia*. Moscow, 1910, s. 161, cit. In: MANANDYAN, *Trade*, s. 53.
73. SARGSJAN, G. X. Haj-Hromiakan paterazmə [Arménsko-římská válka]. In: Ałajan, *Haj žołovrdi patmuthjun*, vol. 1, s. 580–81; MANANDJAN, *Tigran Erkrorde*, s. 52–55.
74. GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 54; SARGSJAN, Hajkakan ašxarhakal teruthjunə, s. 558.
75. SARGSJAN, Hajkakan ašxarhakal teruthjunə, s. 560; MANANDJAN, *Tigran Erkrorde*, s. 50; Wagner, Jörg. Provincia Osrhoanae. In: MITCHELL, Stephen, ed. *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*: Oxford: B.A.R., 1983, s. 103–23; SEGAL, Judah B. *Edessa 'The Blessed City'*. Oxford: Clarendon Press, 1970, s. 9–15; JONES A. H. M. *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. Oxford: Clarendon Press, 1971, s. 215–26.
76. GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 54.
77. O přesné poloze Tigranakertu se vedou spory. Viz HOLMES, Rice T.. Tigranocerta. *Journal of Roman Studies* 1917, 7, 120–38; MANANDYAN, *Trade,* s. 61; MANANDJAN, *Tigran Erkrordə*, s. 83–84; SINCLAIR, Thomas. The Site of Tigranocerta. I. *Revue des études arméniennes*, n.s., 1994–95, 25, 183–254; SYME, Ronald. Tigranocerta: A Problem Misconceived. In: MITCHELL, *Armies and Frontiers*, s. 61–70; AVDOYAN, Levon. Tigranocerta: The City 'Built by Tigranes'. In: HOVANNISIAN, Richard G., ed. *Armenian Tigranakert/Diarbekir and Edessa/Urfa*. Costa Mesa, CA: Mazda, 2006, s. 81–95.
78. MANANDYAN, *Trade*, s. 62.
79. ADONTS, Nikołajos, *Armenia in the Period of Justinian*. Přel. Nina G. GARSOIAN. Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation, 1970, s. 165. K dovršení vývoje nachararského systému však došlo za vlády Aršakovců. Krkjašarjan uvádí, že tento systém vznikl až po jejich nástupu. Viz KRKJAŠARJAN, Petakan aparati kazmavorumə, s. 225–37.
80. SARGSJAN, Hajkakan ašxarhakal teruthjunə, s. 570; MANANDYAN, *Trade*, s. 64–65; MANANDJAN, *Tigran Erkrorde*, s. 67–72.

81. Toto zřízení se lišilo od centralizovanějšího politického i správního systému zavedeného Artašesem I. SARGSYAN, Hajastani mijavorumə, s. 537.
82. MANANDJAN, *Tigran Erkrorde*, s. 110–11; GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 58–59; SARGSJAN, Haj-Hromiakan paterazmə, s. 583; SYME, Tigranocerta, s. 61; SYKES, *History*, s. 368.
83. MACHIAVELLI, Niccolò. *Úvahy o vládnutí a o vojenství: Vladař; Úvahy o umění válečném; Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia*. Přel. Josef HAJNÝ. Praha: Argo, 2001, s. 102.
84. GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 59.
85. LANG, Iran, s. 516; MANANDJAN, *Tigran Erkrordə*, s. 148–50, 171–73; SARGSJAN, Haj-Hromiakan paterazmə, s. 585, 589–90; SYKES, *History*, s. 368.
86. BIVAR, Political History, s. 46–47.
87. MANANDJAN, *Tigran Erkrordə*, s. 186, 203–09; SARGSJAN, Haj-Hromiakan paterazmə, s. 602; GARSOIAN, Emergence of Armenia, s. 59; SYKES, *History*, s. 370.

2. KOMENTÁŘ K PŘEKLADU

2.1 Překladatelská analýza originálu

2.1.1 Vnětextové faktory

2.1.1.1 Autor

Autorem překládaného textu je americký historik arménského původu Simon Payaslian. Roku 1992 získal titul Ph.D. z politologie na *Wayne State University* v Detroitu. Jedenáct let nato získal svůj druhý titul Ph.D. na *University of California* v Los Angeles, kde studoval historii, a to mimo jiné se zaměřením na Arménii a Blízký východ. V roce 2007 byl jmenován do profesorské akademické funkce v oboru Arménská historie a literatura (*Elisabeth M. Kenosian Chair in Modern Armenian History and Literature*) na *Boston University*, kde dodnes působí na katedře historie. Je rovněž členem několika profesních sdružení včetně *American Historical Association*, *Middle East Studies Association* a *Society for Armenian Studies*. K jeho dílům patří například *United States Policy Toward the Armenian Question and the Armenian Genocide* či *The Political Economy of Human Rights in Armenia: Authoritarianism and Democracy in a Former Soviet Republic*. Kromě toho připravil k vydání publikace *Armenian Constantinople* a *Armenian Cilicia*, a to ve spolupráci s Richardem G. Hovannisianem, jednou z vůdčích osobností americké armenistiky. Autor je tedy erudovaným odborníkem v oboru, jehož rozsáhlé znalosti a zájem o popisovanou problematiku jsou viditelné napříč celou knihou.

2.1.1.2 Příjemce, presupozice

Jak uvádí sám autor v předmluvě, jeho cílem je zpřístupnit dějiny Arménie široké veřejnosti a podnítit diskuzi o jednotlivých tématech popisovaných v publikaci (Payaslian 2007, s. vii). Kniha je určena vzdělanému čtenáři, u něhož se předpokládá znalost elementární terminologie z oboru historie (např. *absolutist, feudal, aristocracy*) a základní orientace v geografii blízkovýchodního regionu: ... *Darius of the great Achaemenian empire ordered a set of commemorative inscriptions to be cut on the Rock of Behistun, located by the small village of Behistun (or Bahistun; Bisitun) on the caravan road* <u>*between today's cities of Baghdad and Tehran*</u> (VT, s.

3). Odbornější pojmy, u nichž autor nepředpokládá předchozí čtenářovu znalost, (např. *communes, satraps*) v textu většinou vysvětluje: *...allowing satraps, or local governors,...* (VT, s. 8). Stejně tak pokud užívá arménského slova (vždy v transkribované podobě), opatřuje jej anglickým překladem*: ...individual nakharar tuns (noble houses)...* (VT, s. 14). Přestože tedy nelze říci, že by byl text primárně určen odborné veřejnosti, alespoň základní povědomí o blízkovýchodní i arménské kultuře a arménštině je u čtenáře zcela jistě vítáno a nepochybně mu ulehčí vstřebání nových, odbornějších poznatků z publikace. Klíčový je ovšem čtenářův zájem o danou problematiku. Protože je téma knihy poměrně vzdálené jak původnímu adresátovi, tak čtenáři překladu, lze předpokládat, že presupozice amerického a českého čtenáře se nebudou lišit. Můžeme tedy říci, že výchozí text je určen čtenáři mezinárodnímu. Orientace na amerického čtenáře je patrná pouze z autorova užívání angloamerické měrné soustavy: *About 500 feet above the plain, the second column of the cuneiform inscriptions reads...* (VT, s. 3) či upřednostňování pravopisu typického pro americkou angličtinu (*labor, neighbors, defense* aj.).

2.1.1.3 Médium, místo a čas

Médiem překládaného textu, který lze zařadit do funkčního stylu odborného, je knižní publikace. Jak je typické pro psané projevy, jde o text připravený, který se vyznačuje vysokým stupněm explicitnosti, objektivnosti a formálnosti (Chloupek a kol., s. 174–175). Ačkoli je text logicky strukturován z hlediska kompozice i obsahu, autor místy užívá až příliš složitá souvětí a kondenzované struktury a mnohdy se uchyluje k nelogickému pořadí vět, což textu ubírá na srozumitelnosti. O této problematice se budu podrobněji zmiňovat v kapitole 2.3.2. Poněvadž se zde komunikace uskutečňuje pouze jedním směrem, tj. od autora ke čtenáři, jedná se o text monologický.

Z hlediska situační vázanosti textu jde o text nezakotvený. Vznikl ve Spojených státech amerických v roce 2007, lze jej tudíž považovat za současný. Faktory času ani místa se však do textu nepromítají do takové míry, aby způsobovaly závažné problémy při překladu. Jak uvádí Čechová (2008, s. 211): „I když vznikají [texty odborného funkčního stylu] v jistém časovém okamžiku a odrážejí tedy stav poznání i stav jazyka doby vzniku, směřují ve skutečnosti k nadčasovosti: autor

formuluje poznatky tak, aby byly jednoznačně vnímatelné a pochopitelné i po letech...“

2.1.1.4 Funkce

Primárním cílem výchozího textu je informovat o dějinách Arménie. Autor se zároveň snaží čtenáře zaujmout a předat mu poznatky takovým způsobem, aby si je osvojil, případně k nim zaujal určité stanovisko. Podle klasifikace jazykových funkcí Romana Jakobsona (Čermák 2011, s. 19) je zde tedy dominantní funkce referenční. Výrazná je také funkce metajazyková, kupříkladu když autor pro ilustraci uvádí slova z arménštiny či objasňuje jejich původ skrze jiné jazyky.

> Persian words have survived in the Armenian language to this day, including, for example, Persian *mazda*-Armenian *imastutiun* (wisdom), *arda-ardarutiun* (justice), *azata-azat* (free), and *shakert-ashakert* (student). (VT, s. 10)

Místy do popředí vystupuje funkce expresivní, kdy se autor uchyluje k subjektivnímu hodnocení dění.

> To make matters worse, Tigran’s two sons, Zareh and Tigran, rebelled against him, and the younger Tigran fled to his father-in-law, the Parthian king Phraates III, who later provided him with an army contingent to invade Armenia. (VT, s. 22)

Ojediněle se v textu mírně uplatňuje i funkce konativní, kdy je naznačen autorův záměr čtenáře ovlivnit.

> As is often the case with imperial rule, however, the Achaemenian army failed to maintain absolute control, and on several occasions the Armenians, resentful of the high taxes, rebelled against the empire. (VT, s. 10)

2.1.2 Vnitrotextové faktory

2.1.2.1 Téma, obsah

Kniha *The History of Armenia* představuje ucelené zpracování dějin Arménie. Jak napovídá titul i podtitul knihy (*From the Origins to the Present*), autor se snaží čtenářsky přístupným způsobem informovat o arménské historii od starověku až po moderní dějiny, přičemž se zaměřuje na čtyři hlavní témata: Arménie v kontextu

geopolitického soupeření mezi Západem a Východem; arménská kultura, jazyk a náboženství; arménští vládci a představitelé vládnoucích vrstev; boj o přežití arménského národa (Payaslian 2007, s. vi). Překládaný úryvek pochází z první kapitoly, jež zachycuje nejranější období arménské historie, tedy časový úsek od formování arménského národa (ca 1. tis. př. n. l.) až po vládu krále Tigrana II. Velikého (ca 1. st. př. n. l.).

2.1.2.2 Výstavba

Výchozí text je součástí publikace sestávající ze čtyř dílů a celkem devíti kapitol. Kromě vlastního textu obsahuje publikace předmluvu, seznam poznámek a odkazů na zdroje, vybranou bibliografii a rejstřík. Jak je pro odborný styl příznačné, výrazně se zde projevuje vertikální členění a pro odlišení informací dle jejich důležitosti autor hojně užívá závorek. Pokud jde o horizontální členění, překládaný text je vnitřně členěn na osm větších tematických celků, jež vždy sdružuje určité hypertéma. První celek nemá vlastní titul a je jakýmsi úvodem do problematiky. Zajímavé ovšem je, že autor nezačíná chronologicky od počátků arménského národa, ale až od 6. st. př. n. l., a nejprve „uvádí na scénu“ perského krále Dáreia I. Vůbec první věta vlastního textu knihy zní: *The inhabitants of Armenia were in the throes of rebellion against their recent conqueror, King Darius I the Great of Persia, one of the greatest empire builders in history* (VT, s. 3). Tímto poněkud „beletrizujícím“ úvodem se text podobá populárně naučnému stylu. Autor tu usiluje o okamžité zaujetí čtenáře. Daný efekt je navíc posílen užitím atelické predikace *were in throes of rebellion*, pomocí které je čtenář okamžitě „vtažen do děje“. V dané části se poté autor vrací k civilizacím, které předcházely té arménské, načež přechází k regionálně-geografickému zasazení celé problematiky arménských dějin do oblasti Arménské vysočiny. Další části jsou opatřeny mezititulky, které vždy předznamenávají téma: druhá část (*The Urartians*) pojednává o království Urartu; třetí a čtvrtá (*The Emergence of the Ervanduni Dynasty, Ervanduni Armenia as an Independent State*) o dynastii Orontovců; pátá (*The Artashesian Kingdom*) o nástupu dynastie Artašesovců a konečně poslední dvě (*Tigran the Great and Pax Armennica, The Fall*) o vládě krále Tigrana II. Velikého.

2.1.2.3 Žánrově-stylistická charakteristika

Výchozí text lze souhrnně zařadit do funkčního stylu odborného (Knittlová používá název „vědecký“ [2000, s. 137]). *Stylistika češtiny* (1991, s. 172–173) o něm říká, že je „postaven do opozice k ostatním stylům jazyka právě na základě své pojmovosti, přesnosti, jednoznačnosti, neemotivnosti a značně explicitního sdělení“, a podle rozdílů v základní funkci projevů z něj vyčleňuje styl vědecký (teoretický), styl prakticky odborný, styl populárně naučný, styl učební a styl esejistický. Přitom existují v žánrově stylistických konvencích odborného stylu určité rozdíly mezi češtinou a angličtinou. Jak uvádí Čechová (2008, s. 211) pro anglosaskou vědeckou komunikaci jsou mimo jiné charakteristické prvky jako „zvýšená interakce s vnímatelem, subjektivně hodnotící složky, originalita jazyka a stylu“, které odtud postupně pronikají i do češtiny. Zejména se pak od „neosobnosti“ upouští v textech společenskovědních. Jak uvádí Urbanová (2008, s. 74): „Ve společenských vědách bývá míra objektivity často podstatně nižší než ve vědách přírodních, což je způsobeno nesnadnou měřitelností výsledků výzkumu a odlišnými metodami výzkumu ve společensko-vědních oblastech.“

Čechová (2008, s. 213) i Knittlová (2000, s. 138) se shodují na tom, že hlavním slohovým postupem odborného (vědeckého) stylu je postup výkladový. Čechová (2008, s. 213) rovněž uvádí „odborný popis“, u historických prací realizovaný ve formě „popisu děje“. Knittlová zase popisný postup spojuje spíše se stylem populárně-vědeckým (2000, s. 138). Kromě výše uvedených postupů najdeme ve výchozím textu také postup úvahový, který ostatně rovněž zmiňuje Čechová (2008, s. 213), a to zejména v místech, kde autor hodnotí historické dění a vyslovuje vlastní domněnky: *The demise of the Urartian empire should have enabled the Assyrian army to conquer a large part of the Urartian territories...* (VT, s. 7).

Z výše uvedených teoretických poznatků vyplývá, že analyzovaný text lze zařadit do stylu vědeckého (teoretického), přičemž vykazuje určité rysy stylu populárně naučného a stylu učebního (Čechová 2008, s. 210). Z prvků, jež jej řadí do stylu vědeckého jmenujme například intertextovost (citace, odkazy), hojný výskyt termínů a neutrálního lexika či syntaktickou kondenzovanost: *The collapse of the Achaemenian empire in the aftermath of Alexander the Great's invasions in 331 B.C. allowed the Ervandunis to claim sovereignty and to establish the first independent Armenian state* (VT, s. 11). K rysům, kterými se blíží stylu populárně-vědeckému

(Knittlová 2000, s. 138), patří mimo jiné občasný výskyt neformálních vyjádření: *...the rebels were in no mood to submit to yet another power...* (VT, s. 3). Dále pak vysvětlování termínů: *Equally important were the communes, which consisted of rural and urban economies and were owned mostly by azat (free) people who were neither part of the nobility nor slaves* (VT, s. 6); či případy autorova subjektivního hodnocení: *The Armenian shahanshah had become too arrogant and refused to negotiate with Lucullus to avert a crisis* (VT, s. 21). Souvislost s učebním stylem plyne ze snahy předat adresátovi poznatky tak, aby si je osvojil a zaujal k nim určitý postoj.

2.1.2.4 Lexikum

Charakter odborného stylu výchozího textu se promítá na rovinu lexikální. Lexikum je převážně věcné a pohybuje se na neutrální až formální úrovni. Mathesius (2016, s. 24) uvádí: „V angličtině velmi důležitým pramenem pravých synonym je skutečnost, že anglická slovní zásoba pochází hlavně ze dvou zdrojů: ze slovníka germánského (Saxon words, též short words) a z latinského (Latin words, též long words, sem řadíme i slova z řečtiny a francouzštiny).“ Právě bohatý výskyt této latinské či francouzské vrstvy anglické slovní zásoby, která „patří vždy k vyššímu slohu než domácí“ (Mathesius 2016, s. 25), text posouvá směrem k formálnosti až knižnosti: *zenith, paucity, rebellion, to relegate, to decline, to amass* aj. (Lexico 2019). Místy ale narazíme i na neformální jazyk, zpravidla ve formě idiomatických vyjádření: *To be sure, they were not totally powerless, but their influence remained confined to matters of domestic responsibilities and family affairs…* (VT, s. 17).

Nejvýraznějším prvkem jsou již zmiňované termíny, a to hlavně z oboru historie (*palace economy, royal court, slavery*), ale i zeměpisu (*vales, plain, ravine, above sea level*), religionistiky (*ancestor worship, deification, polytheistic, pantheon*), politologie a mezinárodních vztahů (*machtpolitik, spheres of influence, hegemony*) či ekonomie (*international commerce, royal revenues, taxation*). Hojně se vyskytuje i terminologie vojenská (*troops, the military*, *imperial army, to advance, to coonquer*) a zemědělská (*irrigation networks, large-scale farming*). Kromě toho se v textu objevují i tzv. polotermíny, které mají široký význam a jsou příznačné pro řadu vědeckých disciplín (Knittlová 2000, s. 156–157), jako například: *components, factor,*

phases, structure, to form, to develop aj. Mnohé z těchto polotermínů jsou řeckého či latinského původu a tvoří vrstvu tzv. internacionalismů, které jsou „užíván[y] ve většině evropských a v části neevropských jazyků“ (Karlík a kol. 2012, s. 102).

Nalezneme zde i pojmenování pocházející z cizích jazyků, především tedy z arménštiny a v menší míře i perštiny. Jedná se zejména o názvy arménských historických reálií (*nakharar houses / hereditary offices, tagakap, khnamiutiun*), k nimž je vždy alespoň při první zmínce připojen překlad. Rovněž se v textu vyskytují latinská pojmenování (*Armenia Minor, Armenia Major, coronant*) či pojmenování přejatá z němčiny (*machtpolitik).*

Z hlediska překladu je stěžejní četný výskyt vlastních jmen, a to jak antroponym (*Artashes I, Anahit, Ervand, Movses Khorenatsi* aj.), tak toponym (*Pontus, Lesser Armenia, Dsopk, Arax* aj.). Problematice přepisu proprií se budu věnovat v kapitole o překladatelských problémech na rovině lexikální (viz 2.3.1).

Místy v textu narazíme i na obraznost: *Encouraged by the favorable turn in fortune, Tigran the Great and Mithradates retaliated by reconquering Pontus, northern Syria, and Commagene* (VT, 22). Rovněž se tu vyskytují lexikalizované metafory, fungující jako termíny *(political vaccum)*.

Příznakové prostředky se objevují ve vložené citaci, která je anglickým překladem klínopisného nápisu pocházejícího ze 6. st. př. n. l. Samotný překlad je z roku 1907 a usiluje o navození dobového koloritu pomocí archaismů a zastaralých forem slov pocházejících z raného období moderní angličtiny (*early modern English*) (Weiner 2012).

> [Thus] saith Darius the king: An Armenian named Dâdarshish, my servant, I sent into Armenia, and I said unto him: “Go, smite that host which is in revolt, and does not acknowledge me.” (VT, s. 3–4)

2.1.2.5 Syntax

Překládaný text se vyznačuje dosti komplikovanou syntaxí. Z hlediska záměru mluvčího jsou věty v drtivé většině oznamovací, s predikátem ve tvaru indikativu i kondicionálu: *There were no guarantees, however, that the king’s subjects would remain loyal as political and economic conditions deteriorated* (VT, s. 21). Výrazně jsou zastoupena rozvitá, mnohdy složitá souvětí obsahující mimo jiné polovětné vazby, několikanásobné větné členy či parenteze.

Jak je pro odborný styl příznačné, i v analyzovaném textu je „osoba autorova potlačena a sdělení je soustředěno na popisovaná fakta a jevy“ (Knittlová 2000, s. 139). Autor se tedy vyjadřuje neosobně, převážně ve třetí osobě singuláru i plurálu či užívá pasivní konstrukce. Hlavní funkcí pasiva je podle Duškové „potlačení konatele slovesného děje“, proto se v textu objevuje v místech, kde je činitel „neznámý“, anebo „není pro sdělovaný obsah relevantní“ (2012, s. 253–261): *General Lucius Cornelius Sulla was dispatched to defend Cappadocia...* (VT, s. 20); jakož i při vyjádření všeobecného činitele: *They are believed to have emerged in historic Armenia after centuries of cultural fusion among various native and migrating peoples* (VT, s. 4). Jednou z dalších výhod pasiva je ta, že „umožňuje koncové postavení rematického podmětu aktiva“ (Dušková 2012, s. 263), proto jej autor mnohdy užívá jako prostředku aktuálního členění větného: *The impact of Persian culture was demonstrated by pre-Christian Armenian language and Zoroastrian religio-mythological traditions* (VT, s. 10). Rovněž se v textu setkáme s tzv. mediopasivem, jako například při uvedení citátu: *About 500 feet above the plain, the second column of the cuneiform inscriptions reads…* (VT, s. 3). Zároveň ale autor hojně užívá i vazby aktivní. Ačkoli se v textu vyskytuje mnoho vět s podmětem osobním: *Regional governors maintained law and order…* (VT, s. 7), převažují případy užití podmětu věcného, často s abstraktními vlastnostmi: *The Urartian state hierarchy consisted of the central government and local principalities* (VT, s. 7).

Jedním z nejvýraznějších rysů textu je kondenzovanost (u Knittlové [2000, s. 148]: hutnost) vyjadřování. Podle Mathesia (2016, s. 130) má angličtina větší sklony ke „zhuštění větné vazby neboli větné kondenzaci“, neboť může díky svému systému formálních prostředků užít polovětných konstrukcí tam, kde by čeština zpravidla užila vedlejší větu. Jako takovýchto „větných kondenzátorů“ (Dušková 2012, s. 542) bylo v textu mnohdy užito participiálních konstrukcí: *Having secured the northern flank by 70 B.C., the Roman army led by Lucullus marched through Dsopk (Sophene)…*(VT, s. 20) i gerundiálních vazeb, v následujícím příkladu ve funkci předmětu: *Administrative reforms aimed at improving the royal treasury and accounting…* (VT, s. 17).

V souladu s žánrově-stylistickými konvencemi odborného stylu je sled vět povětšinou logický a autor jejich vzájemný vztah mnohdy explicitně vyjadřuje pomocí navazovacích formulí (*thus, in turn, further, nevertheless, on the one hand* aj.) (Knittlová 2000, s. 144). Avšak místy se setkáváme s pasážemi, kde pořadí vět čtenáři poněkud stěžuje porozumění (viz 2.3.2).

Pokud jde o funkční větnou perspektivu, na rozdíl od češtiny, která má pohyblivý slovosled, „v angličtině dochází ke konfliktu mezi gramatickým principem pořádku slov a aktuálním členěním“ (Mathesius 2016, s. 138). Tento nesoulad angličtina vyrovnává pomocí jiných prostředků, jako jsou sémantika větných členů, slovních druhů a některých slov; kontext a intonace (Dušková 2012, s. 528). V našem případě často fungoval jako prostředek aktuálního členění větného přirozený slovosled, ale i kontext, jako například v následující větě, kde *wars and forced migrations* představuje réma: *Wars and forced migrations constituted the primary means to capture slaves* (VT, s. 6). Kromě již zmiňovaného pasiva lze dále jmenovat vytýkací adverbia: *Particularly significant was the Ervandunis' ability to mobilize considerable manpower for the military campaigns against the decrepit Assyrian monarchy to the south…* (VT, s. 8) či konstrukce s existenciálním *there: There was an inherent cycle in such ventures…* (VT, s. 7).

2.1.2.6 Suprasegmentální prvky

Na rovině suprasegmentálních prvků se nejvýrazněji projevuje kurzíva, kterou autor píše výrazy pocházející z cizích jazyků (arménštiny, perštiny aj.).

> The use of such words as *shuka* (market), *khanut* (store), and *hashiv* (account) indicate Assyrian influence on Armenia's economic development. (VT, 20–21)

Tento způsob psaní cizích výrazů v překladu zachovávám, ovšem oproti autorovi navíc kurzívou píšu i arménská endonyma *Hayastan (Hajastan)* a *Hay (Haj)*, neboť je dle mého názoru v tomto případě vhodné českého čtenáře „upozornit“ na neznámý výraz. Kromě toho autor užívá i uvozovky, a to při ohraničování citací, anebo když chce naznačit, že užitý výraz není z historického hlediska zcela korektní: *By then "Armenia" consisted of three separate regions…* (VT, s. 11). Kupříkladu v tomto kontextu totiž ještě nebylo možné mluvit o Arménii jako jednotném útvaru, ale spíše o území obydleném Armény.

2.1.2.7 Nonverbální prvky

Jak se uvádí v předmluvě, autor si je vědom, že je zvykem do publikací takového typu zahrnovat mapy a ilustrace, sám se ale rozhodl zvolit jiný přístup. Místo toho na konci publikace uvádí seznam zdrojů (i internetových), kde může čtenář nalézt užitečné informace včetně map a obrázků, a to z důvodu, že jsou dle jeho názoru materiály na internetu přístupnější i kvalitnější (Payaslian 2007, s. vii–viii). Dle mého osobního názoru by ovšem rozhodně nebylo na škodu text proložit alespoň mapami, které by čtenáři zcela jistě usnadnily orientaci v celé problematice i v samotném textu, zejména v pasážích, kde autor téma zasazuje do geografického kontextu:

> The Pontus Mountains extend from the north to the Lesser Caucasus and farther east to the Karabagh range to the north and northeast. The Anti-Taurus mountain ranges and the Euphrates River are located in the west, the Arax River and Lake Urmia to the east and southeast, and the Tigris River, the Taurus Mountains, and Mesopotamia to the south (VT, s. 4–5).

Při překladu podobných úseků bylo proto klíčové vyhledat adekvátní materiál, podle kterého bych se mohla v popisovaném prostoru zorientovat. K těmto účelům mi velmi dobře posloužily detailní mapy z publikace *Armenian People From Ancient to Modern Times, Vol. I.* profesora Richarda Hovannisiana (1997, s. 3–4).

2.2 Metoda překladu

Primárním východiskem při překladu pro mě bylo zařazení výchozího textu do odborného funkčního stylu. Překladatelský proces jsem proto podřídila referenční funkci a požadavkům na přesnost, jednoznačnost a logickou návaznost. Přitom jsem se řídila principem „funkčního hlediska, které zkoumá, jaké sdělovací funkce mají jednotlivé jazykové prvky a které sdělovací prostředky ve vlastním jazyce mohou plnit stejnou funkci“ (Levý 2012, s. 28). Funkční hledisko se kupříkladu uplatňovalo při substituci národní specifičnosti, jakož i při generalizaci či specifikaci určitých lexikálních jednotek. Na syntaktické rovině se projevovalo při syntaktické přestavbě v podobě rozvádění nominálních konstrukcí a polovětných struktur a rozdělování či spojování vět. Přestože jsem se snažila zachovat autorův styl, místy byly větší zásahy (především na syntaktické rovině) nezbytné jak z jazykových, tak i z mimojazykových důvodů, a to v zájmu srozumitelnosti sdělení a vždy s ohledem na cílového adresáta i stylové zařazení textu.

Zvlášť bych se ráda vyjádřila k mému postupu při převodu cizojazyčných apelativ a proprií týkajících se historických postav, míst či reálií, neboť právě tato kategorie mi činila největší problémy. Jednotlivé pojmy jsem se vždy snažila dohledat v adekvátních česky psaných zdrojích, jež jmenuji v průběhu podkapitoly 2.3.1. Pokud si vzájemně konkurovalo několik variant, užívala jsem podobu, která je v češtině nejznámější. V tomto ohledu je třeba zmínit, že v důsledku prolínání a vzájemného působení různých kultur a jazyků vzniklo pro geografická místa v blízkovýchodním regionů více názvů, pocházejících z různých jazyků. Zde se až na výjimky (v češtině například daná podoba neexistuje, nebo je ojedinělá) přidržuji podoby originálu, tedy pokud autor užívá arménskou podobu *Kharput*, přepisuji jako *Charput*, nikoli turecky *Harput* (Košťálová 2011, s. 237). Když se mi některé názvy nepodařilo v češtině dohledat, obracela jsem se i na cizojazyčné zdroje. Jednalo se například o ruštinu, která mi jakožto slovanský jazyk příbuzný češtině v několika případech napověděla, jak by se konkrétní název mohl transkribovat do češtiny (viz *Argishduna* v 2.3.1.1) Ruštinu jsem si přitom vybrala jednak proto, že tento jazyk ovládám, jednak proto, že je ruská (resp. sovětská) literatura na téma arménských dějin dosti rozpracovaná. Také jsem se při přepisu výrazů nedohledaných v češtině snažila najít jejich původní podobu v arménštině a z ní jsem potom transkribovala

v souladu s postupem popsaným v podkapitole 2.3.1.2, přičemž zvolený způsob přepisu jsem konzultovala s odbornicí v oboru armenistiky, doktorkou Annou Sochovou z Ústavu východoevropských studií FF UK.

2.3 Překladatelské problémy a jejich řešení

V dané části práce se budu věnovat překladatelským problémům, s nimž jsem se při procesu překladu setkala, a to na rovině lexikální, syntaktické a pragmatické. Při popisu překladatelských postupů budu odkazovat primárně na Dagmar Knittlovou (Knittlová 2000) a k vysvětlení gramatických jevů i Libuši Duškovou (Dušková 2012). Do této kapitoly zahrnuji i související překladatelské posuny, které komentuji dle klasifikace Jiřího Levého (Levý 2012) a Antona Popoviče (cit. dle Gromové 2009). Na rovině lexikální vyčleňuji podkapitolu věnovanou převodu cizojazyčných výrazů a samostatnou kapitolu věnuji i intertextovosti.

2.3.1 Rovina lexikální

2.3.1.1 Přepis cizojazyčných výrazů

Jedním z největších problémů na rovině lexikální byl přepis cizojazyčných proprií. V textu se objevovala jak antroponyma (*Tigran the Great, Herodotus, Ahuramazda, Igor Diakanoff*), tak toponyma včetně choronym (*Europe, Urartu, Egypt*), jmen místních (*Kirkuk, Tushpa, Susa*) i jmen pomístních. Sem patří mimo jiné hydronyma (*Arax River, Lake Van, Mediterranean Sea*), oronyma (*Armenian Plateau, Pontus Mountains, Ararat*), jména drobných přírodních útvarů (*Rock of Behistun*) i jména komunikací (*Royal Road*) (Šmilauer 1966, s. 62–73).

V případě existujících zeměpisných jmen jsem se primárně obracela ke *Geografickému místopisnému slovníku světa* (GMS): *Kirkúk*, *Hamá*, *Damašek*, *Araks* aj. Zajímavé je, že GMS rozlišuje mezi jezerem *Urmia* a městem *Urmija* (1993, s. 856), jež leží na území dnešního Íránu. Ačkoli tedy Václav Černý výraz přepisuje jako „Urmíja“ (Redgate 2003, s. 418) a v ESPV se v heslu věnovanému Urartu píše „Urmija“ (1999, s. 400), přikláním se ke GMS a název jezera přepisuji jako *Urmia*. Tuto podobu alternuji se slovním spojením *Urmijské jezero*, kdy se v souladu s Pravidly českého pravopisu u „odvozeného přídavného jména odsouvá koncová samohláska a přidává opěrné *-j-*“ (IJP 2019). Podle GMS rovněž přepisuji název dnešního tureckého města a stejnojmenné provincie *Erzincan* (1993, s. 214), přestože výslovnosti by spíše odpovídal přepis *Erzindžan*, užívaný některými autory (Řoutil

a kol. 2017, s. 709). V tomto ohledu je také třeba zmínit synonymická zeměpisná jména *Armenian Plateau* a *Armenian highland / highlands*. Anglické výrazy označující zeměpisný typ krajiny mohou mít totiž v češtině různé protějšky (*náhorní plošina, vrchovina, vysočina* aj.), a proto bylo nutné si dohledat, jaký je český úzus. I v tomto případě jsem se obrátila na GMS a v souladu s ním překládám obě oronyma jako *Arménská vysočina*, přičemž dochází ke konvergenci. Pro výraz *plain of Erzerum* (VT, s. 4) se mi ovšem v česky psané literatuře nepodařilo najít zavedený název, a proto ho opisuji jako *planin[a] u města Erzurum* (PT, s. 12).

Antroponyma i toponyma z prostředí starověkých orientálních říší (perské, chetitské, médské aj.) při překladu nečinily příliš velké potíže. Zpravidla totiž bylo možné dohledat jejich českou podobu (či podoby), neboť orientalistika a blízkovýchodní studia mají na českém území dlouholetou tradici. K tomuto účelu mi posloužila zejména *Encyklopedie starověkého Předního východu* (ESPV), jež představuje vskutku jedinečný zdroj informací o kulturách a říších starověkého Orientu, a to i ve světovém měřítku (Prosecký 1999, s. 9). Pod vedením českého orientalisty Jiřího Proseckého ji zpracovalo 21 orientalistů z několika českých univerzitních i akademických pracovišť včetně Orientálního ústavu AV ČR a Ústavu Blízkého východu a Afriky FF UK. Podle ESPV tedy přepisuji mimo jiné jména perských vládců (*Artaxerxés, Dáreios, Kýros, Kambýses*), jména perských a urartských božstev (*Ahura Mazda, Teišeba*) či názvy zaniklých měst (*Súsy*). Při přepisu názvů některých bitev či jmen osobností spjatých se starověkým Řeckem jsem se řídila *Encyklopedií Antiky* (EA), ze které však koneckonců vychází i ESPV (*bitva u Issu / Gaugamél, Hérodotos, Strabón* aj.). Z EA jsem vycházela i při překladu výrazu *Peace of Apamea* (VT, s. 13–14), kdy jsem využila derivačních možností češtiny a ze substantiva *Apameia* jsem v souladu s českým územ (viz *Urmijské jezero* výše) utvořila adjektivum *apamejský*. Po vzoru podobných slovních spojení v češtině (např. *vestfálský mír* [IJP 2019]) přitom výraz píšu s malým písmenem (PT, s. 21).

Dosti odlišná je ovšem situace s arménskými názvy (např. *Hajk, Ervanduni, Dsopk*), pro něž v českém prostředí existuje poměrně malé množství zdrojů, zejména pokud jde o nejranější období arménských dějin. V podstatě jedinou publikací, která se podrobněji zabývá počátků arménských dějin, je kniha Anne Elizabeth Redgateové *Arméni* (Redgate 2003), již do češtiny přeložil významný český kavkazolog Václav A. Černý. Přepisu arménských jmen a názvů v překladu je věnována následující podkapitola.

Rovněž bych chtěla zmínit poměrně časté případy, kdy autor pro označení téhož místa uvádí několik toponym pocházejících buď z jiných jazyků, či různých historických období. Primárně se zde řídím autorovým rozhodnutím a z hlediska vertikálního členění textu pojmy hierarchizuji stejně.

> …on the banks of the Euphrates and Tigris rivers and in the regions of Mush (or Taron) and Van… (VT, s. 8)

> Stalo se tak u břehů řek Eufrat a Tigris a v oblastech Muš (arm. Taron) a Van... (PT, s. 16)

Z tohoto pravidla však vybočuji u dvou proprií, a to u názvu arménského království a provincie *Dsopk* a jména arménského krále *Ervand*, od něhož je odvozen název celé dynastie *Ervanduni*. V české orientalistice se totiž uchytily jejich helenizované podoby *Soféna* (Redgate 2003, s. 412; Jandák 2018, s. 23) a *Orontés*, respektive *Orontovci* (Redgate 2003, s. 76–78; Burian 1984, s. 537). Proto při psaní těchto výrazů dávám na rozdíl od autora do závorek jejich (v českém prostředí) ojedinělé arménské podoby *Copk* a *Jervanduni* (o přepisu arménských jmen viz dále). Aby nedošlo ke zmatení čtenáře, rozhodla jsem se rovněž s přihlédnutím k odborné povaze textu a požadavkům na přesnost i srozumitelnost k výrazům v závorkách připojovat zkratky označující, z jakého jazyka název pochází (viz citace výše). Kromě Redgateové přitom vycházím i z výboru arménských kronik *Arménské kroniky od jezera Van* přeložených doktorkou Košťálovou, jehož součástí je přehledný a detailní výkladový místopisný slovník (Košťálová 2011, s. 229–252) s označením původu většiny toponym.

V neposlední řadě bych se ráda věnovala převodu toponym *Argishdikhenli* a *Argishduna*, označujících starobylé urartské pevnosti*: Urartian king owned these lands, which were named after him—for example, Argishdikhenli (Armavir) on the Arax River and the Argishduna fortress south of Lake Van.* (VT, s. 6). V této podobě se mi totiž toponyma nepodařilo dohledat ani v českých, ani v anglických, ani v arménských zdrojích. (V souvislosti s arménskými zdroji je ale nutno dodat, že jsem neměla k dispozici zdroje tištěné, pouze internetové, které jsou poměrně omezené.) Autor ovšem dále zmiňuje po formální stránce velmi blízký název města *Argishtikhinili* (VT, s. 12), který už v podobě *Argištichinili* najdeme v ESPV pod heslem „Argišti“ (1999, s. 33). Píše o něm i Boris Piotrovskij (1959, s. 71) a zasazuje ho právě na místo poblíž dnešní arménské vesnice Armavir, kde se s největší

pravděpodobností nacházelo i stejnojmenné starobylé hlavní město Arménie. V téže publikaci jsem našla zmínku o pevnosti *Argištiuna* (rus. Аргиштиуна) (Piotrovskij 1959, s. 106), jež je stejně jako v originálu zasazena do blízkosti jezera Van. Usoudila jsem tedy, že takovéto shody nemůžou být náhodné a že se musí jednat o tatáž místa. Abych se ale o správnosti tohoto předpokladu přesvědčila, rozhodla jsem se kontaktovat autora. Prof. Simon Payaslian mi později potvrdil, že se jedná pouze o různé podoby názvů týchž míst, přičemž *Argishdikhenli* a *Argishduna* vychází z arménských zdrojů. S ohledem na cílového čtenáře jsem se tedy v prvním případě rozhodla užívat jednotnou podobu *Argištichinili*, objevující se i v češtině, zatímco ve druhém případě jsem se přiklonila k formě *Argištiuna*. Ta je totiž dle mého názoru pro čtenáře srozumitelnější, neboť je z ní na první pohled patrný vztah slovotvorné motivace ke jménu urartského krále Argištiho (PT, s. 14).

2.3.1.2 Přepis arménštiny

Nejprve několik slov k arménskému jazyku. Václav A. Černý (Redgate 2003, s. 11) uvádí: „Moderní arménština má velice mnoho nářečí a dvě spisovné varianty, západní a východní. Východní se používá v dnešní Arménské republice a v Íránu, západní v Turecku a všude jinde v arménské diaspoře. Nejnápadnější rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že se v západní arménštině vyslovují všechny neznělé (a neaspirované) hlásky jako znělé a naopak...“ V našem případě vychází autor při přepisu do angličtiny z východní arménštiny (Payaslian 2007, s. vii). V českém prostředí prozatím neexistují kodifikovaná pravidla pro přepis arménské abecedy, pouze doporučení. Avšak jak konstatuje Košťálová (2011, s. 267), v české amnestické tradici je zvykem vycházet z tabulky arménské abecedy uvedené v publikaci *Arméni* (Redgate 2003, s. 12, viz Příloha I). Z tabulky je patrné, že se jedná o odborný přepis „z jednoho hláskového písma do jiného“, jenž se snaží co nejpřesněji zachytit původní pravopis (Karlík a kol. 2012, s. 668), tedy o transliteraci. Vzhledem k nelingvistickému zaměření výchozího textu, jenž může být určen mimo jiné i široké veřejnosti neobeznámené s arménskou abecedou ani pravidly transliterace, jsem však vyhodnotila, že bude v zájmu srozumitelnosti i čtivosti vhodnější vycházet ze zvukové podoby slov, tedy užít zjednodušené transkripce, která by se co nejvíce podobala výslovnosti české. Tak koneckonců činí i autor originálu (Payaslian 2007, s.

vii) ve vztahu k angličtině. Rozhodla jsem se tedy při přepisu upustit od užívání diakritických znamének a fonetických symbolů, stejně jako od písmene *h* jakožto označení pro aspiraci, které by nepoučeného čtenáře nepochybně mátly. Proto například píšu *Copk* namísto *C'ophkh*, jak by si toho vyžadovala zmiňovaná tabulka. Stejně tak se od Redgatové (resp. Černého) odchyluji při přepisu proprií začínajících na arménské písmeno „ե" (ve VT: *Erevan, Ervand, Ervaz* aj.), jenž se na začátku slov čte /je/. I zde vycházím ze zvukové podoby a píšu *Jerevan* (což odpovídá českému úzu), *Jervand, Jervaz* oproti variantám *Erewan, Eruand, Eruaz* Redagetové (Černého). Václav A. Černý navíc při přepisu vycházel z podob jmen ve staré klasické arménštině (Redgate 2003. s. 11), zatímco já jsem se po vzoru autora originálu přiklonila k moderní východní arménštině (proto píšu *Jervand* s „v" místo „u"). Rovněž po konzultaci s doktorkou Sochovou přepisuji arménské „խ" /ch/ odpovídajícím českým písmenem „ch" a guturální „ղ" (vyslovuje se jako francouzské „r") dvojhláskou „gh". Podobný postup volí například autoři knihy *Katastrofa křesťanů* (2017, s. 709).

2.3.1.3 Další problémy

Na tomto místě bych se chtěla věnovat dalším problémům na rovině lexikální. Výchozí text je dosti terminologicky nasycený a funkci termínů mnohdy zastávají i přejatá slova. Dle Knittlové může překladatel narazit na úskalí při „mechanickém" převodu internacionalizmů (2000, s. 152). Podobná situace nastala v textu u substantiva latinského původu *commune* jakožto výrazu pro označení jednoho ze způsobů hospodářství starověkých národů. SSČ (cit. dle IJP 2019) i OED (cit. dle Lexico 2019) se v zásadě shodují co do jeho definice: 1) sdružení lidí se společným vlastnictvím; 2) územní jednotka s jistou formou samosprávy. V angličtině se ovšem daný výraz rovněž používá jako specifické označení pro historickou formu společenského zřízení, a to především (ale ne výlučně) v souvislosti s předrevolučním Ruskem (Lieven et al. 2019). V češtině se v tomto významu užívá přejímka z ruštiny *občina*, kterou *Sociologická encyklopedie* (2018) definuje jako „domnělé prvotní agrární spol. zřízení, které pro některé s[ociolo]gické a hist[orické] autory představuje prvotní *agrární komunismus*, protože předpokládá společné obcové vlastnictví půdy u všech (popř. jen indoevrop.) národů v době jejich přechodu od pastevectví

k zemědělství". Výraz přitom najdeme v SSČ i SSJČ (cit. dle IJP) a užívá ho i Jiří Prosecký v překladu publikace *Dějiny starověkého Blízkého východu*: „Na venkově zřejmě představovaly [domácnosti] jisté pokračování zemědělských občin, které existovaly mimo institucionální kontrolu a které se skládaly z širokých rodin..." (Van de Mieroop 2010, s. 69).

Dalším problematickým termínem byl *machtpolitik* (VT, s. 14), který v našem případě jako premodifikátor rozvíjí substantivum s obecným významem *reality* a zastává funkci atributu. Substantivum *reality* je tu navíc ještě z druhé strany rozvito gerundiální postmodifikací. Jedná se o pojem z oboru mezinárodních vztahů přejatý z němčiny, jenž označuje princip ospravedlňující užití moci určitým státem za účelem dosažení vlastních cílů (Merriam-Webster 2019). Přestože ho ojediněle najdeme i v češtině, jeho užití je omezeno na odborné texty (Smolík 2014, s. 79) a v češtině se chová jako „nepřizpůsobená" lexikální jednotka citátová (Karlík a kol. 2012, s. 100). Čeština místo toho upřednostňuje kalk *mocenská politika*, který ostatně existuje i v angličtině (*power politics*). Vzhledem k sémantické kondenzovanosti anglické jmenné fráze navíc muselo při překladu v rámci celé věty dojít k modulaci spojené s redistribucí sémantických složek, ale to už patří spíše do problémů na rovině syntaktické.

> This machtpolitik reality of strengthening Armenia and the Armenian monarchy shaped his policies. (VT, s. 14)
>
> Právě proto se východiskem jeho vlády stala mocenská politika orientovaná na upevnění pozice arménského království. (PT, s. 22)

Při překladu textu, jenž pojednává o historických a mnohdy zaniklých skutečnostech, bylo rovněž potřeba dávat si pozor, aby nedošlo k přílišné aktualizaci. Sám autor často v historickém kontextu užívá „moderních" slov, která asociujeme spíše se současným uspořádáním světa. Některá z nich jsou významově dosti široká jak v angličtině, tak v češtině, (*sector, accountants, customs* [ve významu „clo"] aj.), aby v mysli moderního vnímatele v kontextu odborné literatury zaměřené na historii nevytvořila zkreslenou představu. Jak je ovšem známo, „anglická slova jako jazyková pojmenování mívají větší rozsah" (Mathesius 2016, s. 23) než slova česká, což se odráželo na překladu některých výrazů. Kupříkladu substantivum *secretaries* (VT, s. 7), užité při vysvětlení správní struktury Urartu, nebylo možné do češtiny převést ani jedním z protějšků, obvykle uváděných ve slovnících: *tajemník, sekretář, jednatel,*

ministr aj. (Anglicko-český praktický slovník 2017). Místo toho jsem vycházela z pravděpodobné „náplně práce“ těchto činitelů a výraz přeložila jako *písař[i]* (PT, s. 15), o nichž se v ESPV (1999, s. 306) píše: „Písaři, kteří [...] patřili k palácovému či chrámovému personálu, se neomezovali pouze na opisování texů [...], ale byli především i [...] vlastními tvůrci (literárních památek, historických textů, dopisů i smluv)“. Došlo zde tak k zúžení významu, tudíž ke specifikaci. Stejně tak jsem nepovažovala za vhodné výraz *secret police* překládat jako *tajná policie*, neboť v tomto případě vzniká u českého čtenáře až příliš silná asociace s obdobím moderních dějin, tedy např. s německým gestapem, sovětským KGB, československou Státní bezpečností aj. Proto generalizuji na obecnější termín *represivn[í] slož[ky]* (PT, s. 19). U obou výše uvedených příkladů můžeme hovořit o tematických posunech, vzniklých „na úrovni tematické výstavby textu“ (Gromová 2009, s. 62).

V rámci individuálních posunů bych se ještě chtěla věnovat již zmiňované obraznosti (viz 2.1.2.4). Ne vždy se mi dařilo k výchozímu vyjádření najít dostatečně obrazný či idiomatický protějšek v češtině, a tudíž docházelo ke stylistické nivelizaci.

> This situation was further complicated by the shifting tides favoring the successor to the Achaemenian empire in the east, the Parthian dynasty. (VT, s.)
>
> Situaci neulehčovalo ani to, že se na východě o dědictví achaimenovské říše začala hlásit parthská dynastie. (PT, s. 21)

Obraznost jsem se proto snažila kompenzovat na jiných místech v textu.

> The subsequent widening of Roman involvement in regional politics and greater control over Cappadocia, Commagene, and Syria, on one hand, and Parthian territorial ambitions, on the other hand, pitted the two empires against each other over Seleucid territories and Armenia. (VT, s. 18)
>
> Opakovanými zásahy do politiky blízkovýchodního regionu a ovládnutím Kappadokie, Kommagény i Sýrie však Římané naráželi na teritoriální ambice Parthů, a tak se Velká Arménie spolu se seleukovskými teritorii stala jablkem sváru mezi oběma impérii. (PT, s. 27)

Místy ovšem autor obraznosti užíval na úkor srozumitelnosti i jednoznačnosti textu. V následující ukázce například užívá slovo *flank,* které se ve vojenském kontextu do češtiny nejčastěji překládá jako *křídlo* (armády). Tento význam však v daném

jazykovém kontextu nedává smysl. Z vyznění věty totiž vyplývá, že se jedná o singulativní referenci anaforickou (Dušková 2012, s. 59), avšak v předcházejícím kontextu se autor o uspořádání vojska nezmiňuje. Po pečlivém prostudování literatury na téma tzv. mithradatských válek mezi Římem a Pontem (EA 1973, s. 390) jsem dospěla k závěru, že zde jde o porážku pontského krále Mithradata, po níž Řím zaútočil na Mithradatova spojence arménského krále Tigrana Velikého (Garosian 1997, s. 58). Z dobových map (např. Hovannisian 1997, s. 53) je navíc patrné, že se Pontos skutečně rozkládal na sever od římských provincií v Malé Asii. Nejprve jsem uvažovala o nahrazení *northern flank* za *severn[ího] soused[a]*, avšak vzhledem k absenci map v textu, by i toto řešení nebylo pro čtenáře dle mého názoru srozumitelné. Po zvážení primární referenční funkce textu jsem se v tomto případě nakonec uchýlila k intelektualizaci, kterou by Levý nazval „vykládání[m] nedořečeného“ (2012, s. 132).

> Having secured the northern flank by 70 B.C., the Roman army led by Lucullus marched through Dsopk (Sophene) in the spring of 69 B.C. (VT, s. 21)

> Do roku 70 př. n. l. se Lucullovo vojsko vypořádalo s Pontem a na jaře roku 69 př. n. l. už pochodovalo přes Sofénu (arm. Copk). (PT, s. 30)

2.3.2 Rovina syntaktická

Vzhledem k nominálnímu charakteru anglického jazyka a spíše verbálnímu charakteru češtiny docházelo v překladu často k nevyhnutelným konstitutivním posunům, a to především ve větné stavbě. Jak už bylo řečeno (viz 2.1.2.5), v textu se vyskytovalo velké množství vět i rozvitých souvětí obsahujících jmenné konstrukce a polovětné vazby, které pro češtinu nejsou natolik typické. Jako příklad sémanticky kondenzované jmenné fráze, jež si vyžadovala rozvedení do vedlejší věty, uveďme *an ambitious imposter* (VT, s. 3). Hodnotící adjektivum ve funkci přívlastku zde rozvíjí substantivum *imposter,* jehož českým slovníkovým ekvivalentem je slovo *podvodník* (Anglicko-český praktický slovník 2017). Tato dvojice sice sdílí společný archisém („člověk, který se dopouští podvodu“), ale anglický výraz navíc obsahuje diferenční složku způsobu realizace, tedy „vydáváním se za někoho jiného“. Proto jsem v překladu provedla verbalizaci a tento chybějící významový odstín dodala pomocí

vztažné vedlejší věty: *...mocichtiv[ý] podvodní[k], který se vydával za krále* (PT, s. 11), čímž došlo k amplifikaci. Mnou zvolené atributivní adjektivum přitom souvisí s významovou šíří anglického originálu. Jeho přímý český protějšek *ambiciózní* se mi totiž v daném kontextu zdál být nevhodný, proto jsem užila specifičtějšího *mocichtivý*. Syntaktickou přestavbu si vyžadovaly i četné věty obsahující polovětné konstrukce, v následující ukázce ve formě participiálních vazeb. První z nich, jež má funkci přechodníku a vzhledem k nadřazené větě vyjadřuje vztah předčasnosti, byla rozvedena do vedlejší věty vztažné. Z druhé participiální vazby, která rozvíjí větný antecedent, se v češtině stala věta souřadně napojená na první větu hlavní v důsledkovém poměru. I v tomto případě tak došlo k intelektualizaci, kterou Levý nazývá formálním vyjádřením syntaktických vztahů (2012, s. 132–136).

> Having lost confidence in their king's military capabilities, the Armenian nobility also rebelled, leaving the civilian and military leadership deeply demoralized. (VT, s. 22)
> Vzbouřila se i arménská šlechta, jež ztratila důvěru ve vojenské schopnosti svého krále, a podkopanou morálku tak mělo vedení správního i vojenského aparátu země. (PT, s. 31)

V zájmu čtivosti textu jsem se snažila při řešení problémů v překladu využít co nejširší škálu prostředků, proto kupříkladu v následujícím úryvku bylo kromě „adjektivizovaného přechodníku na *-ci*" (Karlík a kol. 2012, s. 757) utvořeného od nedokonavého slovesa *usilovat* při převodu participiálních konstrukcí užito také předložkové vazby se sekundární předložkou *díky* ve funkci příslovečného určení příčiny.

> Rich in natural resources, historic Armenia became a major center for international commerce in times of peace but also a battleground for military and cultural competition between major empires seeking hegemonic spheres of influence. (VT, s. 5)
> Díky bohatým přírodním zdrojům byla historická Arménie významným obchodním střediskem v dobách míru. Zároveň se ale mnohdy stávala kolbištěm válečného a kulturního soupeření mezi velkými říšemi usilujícími o mocenské sféry vlivu. (PT, s. 13)

Rovněž se v textu mnohdy objevovaly nerestriktivní věty vztažné, jejichž antecedentem bylo často proprium. V češtině se však o adekvátnosti těchto „nepravých vět vedlejších" (Karlík a kol. 2012, s. 556) vedou spory (Daneš 2009), a proto jsem se snažila jejich výskyt přinejmenším omezit, navíc s ohledem na to, že

jsem se k vztažným větám mnohdy uchylovala při převodu polovětných konstrukcí. V uvedeném příkladu jsem toho docílila rozdělením věty, přičemž demonstrativum *ten* tu má funkci anaforickou a vnitrotextově odkazuje na vlastní jméno *Vaumisa*.

> The general registered several victories but failed to end the crisis. Dissatisfied with the results, Darius I dispatched a Persian general, Vaumisa, who in fever-pitch battles destroyed the anti-Darius movements (VT, s. 9)
>
> Navzdory několika vítězstvím však Dadaršiš nedokázal s revoltou skoncovat, a tak jej na rozkaz popuzeného krále vystřídal perský generál Vaumisa. Ten povstalce v několika bouřlivých bitvách rozdrtil... (PT, s. 17)

Všechny zmíněné případy se pohybují na pomezí posunu konstitutivního a individuálního. Přestože totiž byly motivovány jazykovou strukturou, potenciální řešení byla různá a závisela na mé interpretaci jakožto překladatele. V jejich důsledku mnohdy nezbytně docházelo k rozšíření textu, což jsem se snažila kompenzovat vypouštěním redundantních informací. V následujícím příkladu byla výpustka zvláště příhodná, neboť na druhou stranu tu došlo k amplifikaci při převodu těsného přívlastku *a man of little tolerance*. Proto jsem tedy význam příslovečného určení času a vedlejší věty časové spojila do jedné věty vztažné s relativním příslovcem kdy.

> King Darius, a man of little tolerance for insubordination, had ascended to the Persian throne in 521 B.C. amid widespread political turmoil as rebellions shook the empire, and he was determined to resolve the crises. (VT, s. 3)
>
> Dáreios na perský trůn usedl v roce 521 př. n. l., kdy říší zmítaly četné politické bouře, a jakožto muž, který neměl ve zvyku tolerovat neposlušnost, byl odhodlán krize zažehnat. (PT, s. 11)

Do konstitutivních posunů můžeme začlenit i změnu pasiva na aktivum. Přestože se totiž pasivum jakožto způsob potlačení autorovy osoby užívá v odborném stylu i v češtině, ta častěji tíhne k vyjádření konatele děje v podmětu. Místy jsem tedy předmět převáděla na podmět (1) či užívala reflexivního pasiva, kterým čeština disponuje (2).

> (1) The administrative ministries were usually headed by the members of the royal family and included the military bureaucracies for internal security and war. (VT, s. 4)
> Jednotlivá odvětví státní správy, kam patřily i vojenské úřady pro vnitřní bezpečnost a válku, obvykle řídili členové královské rodiny. (PT, s. 15)

(2) …and Greek was used as the language of the royal court. (VT, s. 12)

Řecky se mluvilo i na královském dvoře. (PT, s. 20)

Ve výchozím textu se kromě toho velmi často vyskytovaly věty, ve kterých byla podmětem abstraktní skutečnost. Jak píše Mathesius (2016, s. 23), díky své významové šíři se anglická slova „lépe hodí k označování přenesených významů". V českém jazyce však může takové vyjadřování působit příznakově, zejména pak v odborném textu, neboť čeština je „méně přístupná metaforám" (Knittlová 2000, s. 155). Při překladu jsem proto mnohdy uznala za vhodné podmětem vyjádřit „lidského" původce děje, přičemž docházelo mimo jiné k modulaci.

The collapse of the Achaemenian empire in the aftermath of Alexander the Great's invasions in 331 B.C. allowed the Ervandunis to claim sovereignty and to establish the first independent Armenian state. (VT, s. 11)

V důsledku vpádu Alexandra Makedonského a následného zhroucení achaimenovské říše, k němuž došlo roku 331 př. n. l., získali Orontovci nezávislost a založili první svrchovaný arménský stát. (PT, s. 18–19)

Problémem na rovině syntaktické byl i občasný nelogický sled vět na autorově straně, čímž docházelo k narušení základních principů vědeckého stylu, jako jsou koherence, logická stavba a návaznost. Protože je „forma u vědeckého stylu sekundární [a] primární je obsah" (Knittlová 2000, s. 148), tyto problémy jsem řešila syntaktickou přestavbou v rámci vyšších větných celků, tedy rozdělováním vět, spojováním vět a změnou jejich pořadí. Často přitom docházelo k intelektualizaci. V následující ukázce jsem nejprve z polovětné participiální konstrukce ve větě (1) udělala samostatnou větu s anaforickým zájmenem, na níž jsem paratakticky napojila český protějšek věty (3). Dle mého názoru v překladu takto vznikla daleko jasnější logická návaznost: Orontovci upevnili svou pozici, a proto mohli požadovat určitá privilegia. Je zde tedy implicitně naznačeno, že je druhá věta daného souvětí následkem věty předcházející. Navíc je potom v překladu také daleko srozumitelnější odporovací vztah mezi druhým a třetím souvětím.

(1) Particularly significant was the Ervandunis' ability to mobilize considerable manpower for the military campaigns against the decrepit Assyrian monarchy to the south, in the process strengthening their own political and military base in the area. (2) Relations with the Median empire deteriorated, however, when, confronted with financial difficulties, the imperial administration sought to tighten its control on the

expanding domain. (3) The Ervandunis, in turn, having contributed to that expansion, now demanded privileges of autonomous rule. (VT, s. 8)

Co je však nejpodstatnější, Orontovcům se podařilo mobilizovat značné vojenské síly pro tažení na jih proti rozpadající se asyrské říši. Tím posílili své politické i vojenské postavení v regionu a výměnou za svůj podíl na expanzi médské říše požadovali privilegium v podobě autonomní vlády.[19] Centrální vláda říše ale kvůli finančním problémům naopak chtěla svou kontrolu nad expandující oblastí upevnit, a tak začaly vztahy mezi Orontovci a Médií upadat. (PT, s. 15)

Dalším nedostatkem v koherenci bylo narušení tematicko-rematické posloupnosti. Jak píše Knittlová: „Vědecký styl postupuje vždy od známého tématu, [...] navazujícího na dříve řešené nebo známé z kontextu či ze situace k rématu, [...] větnému členu přinášejícímu maximální informaci.“ (2000, s. 144). Ve větě: *In the current Republic of Armenia, the Areguni, Sevan, Vardenis, and Gegham mountains surround Lake Sevan*. (VT, s. 5) však autor v podstatě uvádí tři nové informace. Poprvé zmiňuje současnou Arménii, stejně jako uvedené horské hřbety. O Sevanském jezeru už sice zmínka v textu byla, ale spíše okrajová (VT, s. 4, konec 2. odst.), a navíc v předešlém odstavci, jenž se primárně týkal jiného tématu. Proto jsem se danou větu rozhodla přesunout na jiné místo v textu – za větu, která *Sevan* uvádí jako novou informaci, tedy réma.

Největšími jezery jsou Van, Sevan a Urmia. Sevanské jezero, ležící na území dnešní Arménie, obklopují horské hřbety Areguni, Sevan, Vardenis a Gegham. Nejznámější arménskou horou je ale více než 5 000 m. n. m. vysoký Ararat... (PT, s. 12)

2.3.3 Rovina pragmatická

Vzhledem k univerzální, internacionální povaze výchozího textu se na pragmatické rovině nevyskytovaly závažnější problémy. Jedním z mála takových případů bylo užívání anglosaské měrné soustavy. Protože je v tomto případě „zvláštní“ prvek nositelem „obecného“ významu (Levý 2012, s. 103–108), tedy určité míry, uchyluji se k substituci analogií a převádím výrazy do soustavy SI. Dle Knittlové (2000, s. 84) se přitom snažím je přepočítat tak, aby nenarušily ráz textu a zároveň aby byla čtenáři předána dostatečně přesná informace.

The Armenian Plateau rises from an average of 3,000 feet to 7,000 feet above sea level and covers about 235,000 square miles. (VT, s. 4)	Arménská vysočina zaujímá kolem 600 000 km^2 a její průměrná výška se pohybuje přibližně od 900 do 2000 m. n. m. (PT, s. 12)

S přihlédnutím k funkčnímu hledisku substituuji i ustálené anglické fráze, a nahrazuji je obraty, jež u českého čtenáře dosáhnou stejného efektu.

To make matters worse, Tigran's two sons, Zareh and Tigran, rebelled against him… (VT, s. 22)	Aby toho nebylo málo, proti Tigranovi se postavili jeho vlastní synové Zareh a Tigran. (PT, s. 31)

V rámci této kategorie můžeme rovněž jmenovat rozdílnost úzů mezi angličtinou a češtinou, pokud jde o pořadová čísla vládců. V češtině se na rozdíl od angličtiny za římskými číslicemi označujícími řadovou číslovku vždy píše tečka (*Mithradatés III., Tigran II. Veliký* aj.). Všechny zmíněné příklady, které představují „funkční náhradu cizího prvku domácím" (Gromová 2009, s. 62), můžeme zařadit do kategorie tematických posunů.

2.3.4 Intertextualita

Překládaný text nese rysy intertextovosti, jež se tu projevují nejenom prostřednictvím „stylizace [...] odpovíd[ající] úzu starších textů" (Čechová 2008, s. 208), ale i díky odkazům na odbornou literaturu, parafrázím a citacím. Protože jsou v našem případě „texty, které jsou propojeny v jeden celek [...] výrazně odlišné a dají se od sebe velmi snadno rozeznat", mluvíme o tzv. zjevné intertextualitě (Urbanová 2008, s. 31). Propojení s jinými texty se ve výchozím textu realizuje několika způsoby. Zaprvé cizí výpověď od vlastní odlišuje autor pomocí citátů ve formě přímé řeči: *As the historian Igor Diakanoff has noted, "The appearance in Asia Minor and the Armenian Highland of the Thraco-Phrygian ethnos means that all the basic components from which the Armenian people were ultimately formed were now present."* (VT, s. 4). Autor zde čerpal z anglického překladu publikace ruského historika Igora Ďjakonova, a protože nebyla publikace přeložena do češtiny, řešila jsem tento problém autorským překladem (PT, s. 12). Jiná byla situace u dalších dvou delších citátů, jež autor graficky odlišuje pomocí odsazení a užití menšího písma. V prvním případě (VT, s. 3–4) šlo o anglický překlad úryvku z tzv. Behistunského nápisu, původně psaného klínovým písmem. Jeho českou verzi jsem dohledala v díle *Oběti ohňům* významného českého filologa a orientalisty Otakara Klímy. Tento překlad odpovídá originálu (resp. překladu v originálu) jak po stránce významové, tak stylistické (stejně jako ve

výchozím textu se přiklání k historizaci), a proto jsem jej bez úprav začlenila do překladového textu. Druhým citátem (VT, s. 22) byl anglický překlad úryvku z italsky psaného díla *Dell'arte della guerra*, jehož autorem je významný italský filozof Niccolò Machiavelli. V českém jazyce vyšlo pod názvem *Úvahy o umění válečném* jakožto součást sborníku *Úvahy o vládnutí a o vojenství* v překladu Josefa Hajného. Anglický a český překlad se ale místy rozcházejí. Nejpatrnější je to na konci citace, kde se v angličtině píše *could hardly get up again* <u>*or use their arms*</u>, zatímco český protějšek zní *nebyli s to se zdvihnout a* <u>*pokračovat v boji pěšky*</u>. Anglická verze má kromě toho navíc oproti češtině parentezi *much less annoy.* Vzhledem k mé neznalosti italštiny jsem se nemohla obrátit na italský originál, abych si jeho vyznění zkontrolovala, a proto jsem se rozhodla ponechat český překlad beze změn. Navíc lze konstatovat, že tyto odlišnosti nejsou tak velké, aby se význam citátu změnil natolik, že by se narušila logická návaznost na vlastní text.

Je rovněž třeba uvést, že autor veškeré citáty i parafráze v textu označuje čísly a na konci uvádí číslovaný seznam poznámek se zdroji, ale i s rozšiřujícími či vysvětlujícími údaji. Jednotlivé odkazy na literaturu jsem přepisovala v závislosti na jazyce, ve kterém byly původně psané. Pokud šlo o jazyk užívající latinské písmo, ponechávala jsem je beze změny, arménské zdroje jsem přepisovala v souladu s již zmiňovanou transliterační tabulkou publikace z *Arméni* (Příloha I). Přitom jsem poznámky č. 2 a 83, odkazující na dva výše zmíněné citáty, nahradila českými publikacemi, z nichž jsem překlady převzala.

Závěr

Cílem této práce bylo funkčním způsobem přeložit odbornou publikaci *The History of Armenia* amerického historika Simona Payasliana z angličtiny do češtiny a následně okomentovat největší překladatelské problémy a pojmenovat posuny, k nimž při překladu došlo. Překlad vycházel z překladatelské analýzy, která mi umožnila se důkladně seznámit s výchozím textem a rovněž identifikovat potenciální překladatelské problémy. Avšak při samotném překladu jsem narážela na další obtíže, jež nebyly z překladatelské analýzy zřejmé. Překlad výchozího textu byl dosti obtížný jak po syntaktické, tak po lexikální stránce. Tím největším problémem byla četná toponyma a antroponyma, jejichž převod si vyžadoval rozsáhlé rešerše. Práce pro mě byla velmi přínosná, neboť jsem díky ní získala velké množství nových poznatků o tématu, které je mi velmi blízké.

Seznam použité literatury

Primární literatura

PAYASLIAN, Simon (2007). *The History of Armenia: From the Origins to the Present.* New York, NY: Palgrave Macmillan. ISBN 1-4039-7467-5.

Sekundární literatura

BURIAN, Jan a Pavel OLIVA (1984). *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda. Členská knižnice.

ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ (2008). *Současná stylistika*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČERMÁK, František, Jiří HRONEK a Jaroslav MACHAČ (2009). *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Díl 1–4. Praha: Leda. ISBN 978-80-7335-215-8.

ČERMÁK, František (2011). *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Vyd. 4., V Karolinu 2., dopl. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1946-0.

DUŠKOVÁ, Libuše (2012). *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. 4. vydání. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2211-0.

Encyklopedický ústav Československé akademie věd (1993). *Geografický místopisný slovník světa*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0445-9.

GAROSIAN, Nina (1997). The Emergence of Armenia. In: HOVANNISIAN, Richard G. *Armenian People From Ancient to Modern Times,* volume I. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 1-4039-6421-1.

GROMOVÁ, Edita (2009). *Úvod do translatológie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-80-8094-627-2.

HELLER, Jan a Jiří PROSECKÝ (1999). *Encyklopedie starověkého Předního východu.* Praha: Libri. ISBN 80-85983-58-3.

HOVANNISIAN, Richard G., ed. (1997). *Armenian People From Ancient to Modern Times,* volume I. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 1-4039-6421-1.

CHLOUPEK, Jan, Eva MINÁŘOVÁ, Marie ČECHOVÁ a Marie KRČMOVÁ (1991). *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN 80-04-23302-3.

JANDÁK, Marek (2018). *Arménská genocida: příčiny, průběh a osobní svědectví událostí z let 1915-1922*. Praha: Epocha. Traumata války. ISBN 978-80-7557-103-8.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ a Miroslav GREPL (2012). *Příruční mluvnice češtiny.* Vydání druhé, opravené. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-624-8.

KLÍMA, O. (1985). *Oběti ohňům: výběr z památek staroíránské a středoíránské literatury*. Praha: Odeon, s. 28–29. Živá díla minulosti.

KNITTLOVÁ, Dagmar (2000). *K teorii i praxi překladu*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-244-0143-6.

KOŠŤÁLOVÁ, Petra (2011). *Arménské kroniky od jezera Van: XVI.-XVIII. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. Pro Oriente (Pavel Mervart). ISBN 978-80-87378-17-5.

LEVÝ, Jiří (2012). *Umění překladu*. 4., upr. vyd. Praha: Apostrof. ISBN 978-80-87561-15-7.

MACHIAVELLI, Niccolò (2001). *Úvahy o vládnutí a o vojenství: Vladař; Úvahy o umění válečném; Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia.* Praha: Argo, s. 102. ISBN 80-7203-391-3.

MATHESIUS, Vilém (2016). *Obsahový rozbor současné angličtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-2267-5.

NORD, C. (1991). *Text Analysis in Translation*. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.

PIOTROVSKIJ, Boris Borisovič (1959). *Vanskoe carstvo: (Urartu)*. Moskva: Izdatel'stvo vostočnoj literatury.

POPOVIČ, Anton (1975). *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. 2., preprac. a rozšír. vyd. Bratislava: Tatran.

PROSECKÝ, Jiří, ed. (2003). *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*. Praha: Libri. ISBN 80-727-7188-4.

REDGATE, A. E. (2003). *Arméni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Dějiny národů. ISBN 80-7106-350-9.

ŘOUTIL, Michal, Petra KOŠŤÁLOVÁ a Petr NOVÁK (2017). *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914-1923*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. Pro Oriente (Pavel Mervart). ISBN 978-80-7465-254-7.

SMOLÍK, Josef (2014). *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha: Grada, s. 79. ISBN 978-80-247-5131-3.

SVOBODA, Ludvík (1973). *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia.

ŠMILAUER, Vladimír (1966). *Úvod do toponomastiky (nauky o vlastních jménech zeměpisných)*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

VAN DE MIEROOP, Marc (2010). *Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000-323 př. Kr*. Praha: Academia. Orient. ISBN 978-80-200-1832-8.

URBANOVÁ, Ludmila (2008). *Stylistika anglického jazyka*. Brno. ISBN 978-80-87029-29-9.

Internetové zdroje

Anglicko-český praktický slovník (2017) [online]. Verze 6.0. Lingea s.r.o. [cit. 2019-06-26]. Dostupné z: https://slovniky.lingea.cz/anglicko-cesky

DANEŠ, František (2009). Takzvané „vztažné věty nepřívlastkové“: současné názory na jejich status. *Naše řeč* [online]. **92**(4) [cit. 2019-07-24]. Dostupné z: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=8054

HORSKÝ, Jan (2018). Občina. In: NEŠPOR, Zdeněk R., ed. *Sociologická encyklopedie* [online]. Sociologický ústav AV ČR [cit. 2019-07-05]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Občina

Kosmas [online]. [cit. 2019-06-27]. Dostupné z: https://www.kosmas.cz/knihy/260249/dejiny-armenie/

Lexico (2019) [online]. Oxford University Press [cit. 2019-06-21]. Dostupné z: https://www.lexico.com/en

LIEVEN, Dominic et al. (2019). From Alexander II to Nicholas II: Emancipation and reform. In: *Encyclopedia Britannica* [online]. Encyclopædia Britannica [cit. 2019-06-23]. Dostupné z: https://www.britannica.com/place/Russia/From-Alexander-II-to-Nicholas-II#ref421986

Merriam-Webster (2019) [online]. Merriam Webster [cit. 2019-07-01]. Dostupné z: https://www.merriam-webster.com

Nayiri: Armenian Dictionary with Spellchecker (2019) [online]. Nayiri [cit. 2019-07-07]. Dostupné z: http://www.nayiri.com/search?l=en&dt=HY_HY&query=

Oxford Learner's Dictionaries (2019) [online]. Oxford University Press [cit. 2019-07-

01]. Dostupné z: http://www.oxfordlearnersdictionaries.com

Simon Payaslian Curriculum vitae (2019) [online]. [cit. 2019-06-29]. Dostupné z http://www.bu.edu/history/files/2019/02/Payaslian-cv-February-2019.pdf

Ústav Českého národního korpusu (2015). *Treq: Databáze překladových ekvivalentů* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu [cit. 2019-05-29]. Dostupné z: http://treq.korpus.cz/index.php

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky (2008–2019). *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky [cit. 2019-07-03]. Dostupné z: http://prirucka.ujc.cas.cz

WEINER, Edmund (2012). Grammar in early modern English. In: *Oxford English Dictionary* [online]. Oxford University Press [cit. 2019-06-21]. Dostupné z: https://public.oed.com/blog/grammar-in-early-modern-english/

Seznam příloh

Příloha I

Tabulka arménské abecedy

Příloha II

Výchozí text

Příloha I

Tabulka arménské abecedy:

Ա	ա	a	Մ	մ	m
Բ	բ	b	Յ	յ	j
Գ	գ	g	Ն	ն	n
Դ	դ	d	Շ	շ	š
Ե	ե	e	Ո	ո	o
Զ	զ	z	Չ	չ	č
Է	է	ē	Պ	պ	p
Ը	ը	ə	Ջ	ջ	dž
Թ	թ	th	Ռ	ռ	ŕ
Ժ	ժ	ž	Ս	ս	s
Ի	ի	i	Վ	վ	v
Լ	լ	l	Տ	տ	t
Խ	խ	x	Ր	ր	r
Ծ	ծ	c'	Ց	ց	c
Կ	կ	k	Ւ	ւ	w
Հ	հ	h	Փ	փ	ph
Ձ	ձ	dz	Ք	ք	kh
Ղ	ղ	ł	Օ	օ	ō
Ճ	ճ	č'	Ֆ	ֆ	f

REDGATE, A. E. (2003). *Arméni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 12.

Příloha II – Výchozí text